

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра історії, археології, інформаційної та архівної справи

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до самостійної роботи з вивчення курсу
«ФІЛОСОФІЯ»

для здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр»

Укладачка: Стежка Зоя Василівна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи.

Методичні рекомендації схвалено на засіданні кафедри
історії, археології, інформаційної та архівної справи

Протокол від “_2_” вересня 2020 року №2

Завідувач кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи проф. Орлик В.М

Кропивницький – 2020

ВСТУП

При вивченні філософії особливо важливим є теоретичний підхід здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр», вміння пов'язати вивчення основ філософії з проблемами реального соціального життя, що безперечно буде сприяти розвитку творчої індивідуальності.

Велике значення в оволодінні здобувачами вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» філософії має самостійна робота, яка дозволяє виробити звичку і вміння в ході навчання швидко і глибоко проникати в сутність проблем, що вивчаються, і практично оволодівати ними.

Самостійна робота передбачає: по-перше, цілеспрямованість і свідому активність в пошуках найбільш раціональних і ефективних способів і форм навчання; по-друге, систематичність і послідовність в роботі; по-третє, забезпечення раціональної організації умов для самостійної роботи (планування часу, наявність необхідних учбових посібників та ін.), в зв'язку з чим доцільно планувати самостійні учбові заняття з філософії протягом всього робочого тижня, розподіляючи їх в залежності від складності матеріалу.

До форм самостійної роботи відноситься вивчення (читання, аналіз, конспектування) першоджерел з історії філософії, літератури і підручників в процесі підготовки до семінарів, іспитів, заліків, підготовка рефератів і доповідей на семінарські заняття, вирішення логічних та інших завдань; написання конкурсних робіт; участь в теоретичних семінарах, конференціях і диспутах з філософських проблем; участь в роботі філософських гуртків та ін.

Слід зазначити, що якісний конспект з філософії надає велику допомогу в самостійній роботі здобувачами вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр», їх підготовці до семінарів, співбесідам, іспиту. Засвоєння конспекту полегшує розуміння нового матеріалу і скорочує час на вивчення основної та додаткової літератури.

Найбільш активною формою самостійної роботи є семінар. На семінарі здобувач вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» не тільки закріплює, але й розширює та поглиблює свої знання, вчиться творчо мислити, отримує практичні навички філософського та логічного мислення. Творчо підготовлені семінари з постанововою дискусійних питань побуджують здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» до самостійного аналізу явищ дійсності і сприяють розвитку світоглядної, громадянської зрілості особистості.

Якісна підготовка до кожного семінарського заняття передбачає виконання здобувачами вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» таких вимог:

1. Вивчення плану семінарського заняття:
 - плану основних питань заняття;
 - плану підготовки і відповіді на кожне головне питання заняття;
 - списку основної та додаткової літератури.
2. Вивчення конспекту лекції з даної теми.
3. Вивчення відповідних розділів рекомендованих підручників, навчально-методичної і науково-дослідної літератури, першоджерел з історії філософії.

На семінарі кожний здобувач вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» має активно слідувати за логікою виступів, бути готовим доповнювати виступи своїх колег.

Однією з важливих форм самостійної роботи здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» є співбесіда. Співбесіда проводиться протягом всього семестру і в період підготовки до екзаменаційної сесії за графіком, затвердженим кафедрою. За формою організації вона може бути груповою та індивідуальною.

Групові співбесіди проводяться, як правило, напередодні семінарських занять, контрольних робіт, іспиту.

Ціль співбесіди – з'ясування найбільш складних чи слабко засвоєних питань курсу. Тут можуть читатись оглядові лекції, лекції по засвоєнню першоджерел і методичні поради по їх вивченню, т.д.

Індивідуальні співбесіди проводяться, коли закріплюється вивчений матеріал, уточнюються знання студентів з окремих тем.

Самостійною роботою здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» є контрольна робота. Практично контрольну роботу можна проводити на кожному семінарському занятті і на окремих лекціях. Контрольна робота дає змогу перевірити швидкість і самостійність мислення здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр», їх ерудицію, підготовку.

Важливою формою самостійної роботи здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» є підготовка рефератів з філософії. Виділяють такі необхідні етапи підготовки до написання рефератів:

1. Вивчити методичні вказівки з написання реферату;
2. Вивчити примірну тематику рефератів і вибрати тему роботи;

3. Встановити відповідність обраної теми конкретній темі курсу для поглибленого вивчення рекомендованого списку обов'язкової та додаткової літератури;
4. Отримати індивідуальну консультацію з написання реферату у викладача, який проводить семінарські заняття в групі;
5. При підготовці реферату врахувати всі пункти методичних вказівок і здати роботу в строки, встановлені викладачем.

Завершальною формою самостійної роботи здобувачів вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» є іспит. Під час самостійної підготовки до іспиту здобувач вищої освіти за I освітнім рівнем «бакалавр» має:

- уважно ознайомитися з програмою курсу і рекомендаціями викладачів;
- вивчити конспект лекцій і матеріал, що подається в учбовій літературі;
- перевірити наявність першоджерел, повторити їх зміст, а у випадку пропуску – доповнити конспект;
- виявити неясні питання і уточнити їх на передекзаменаційних консультаціях;
- на іспиті послідовно підготуватися до питань у відповідності з вимогами програми.

Кожне питання повинно бути продуманим в таких аспектах:

- філософське визначення питання, що розкривається;
- першоджерела, що висвітлюють питання;
- короткий зміст питання;
- аналіз різних філософських концепцій;
- зв'язок з сучасністю, з практикою.

Вступ. Філософія, її проблематика та призначення.

1.Світогляд та філософія.

Світогляд є атрибутом людської свідомості. **Це система узагальнених поглядів, установок, переконань, ідеалів, що визначають як розуміння світу в цілому, так і місця в ньому людини.** Це своєрідна інтегративна цілісність знання та цінностей, розуму та почуття, інтелекту та дії – в духовно-практичному опануванні дійсності та людини в ній. Суб'єктами світогляду можуть бути: одна людина, соціальні чи професійні групи, етнонаціональні чи

релігійні громади, класи, суспільство в цілому.

У функціонуванні світогляду тісно переплітаються **інтелектуальний (світорозуміння), емоційний (світовідчуття) та вольовий компоненти**. Різновидом світорозуміння є повсякденний і теоретичний світогляд. Повсякденний світогляд включає досвід, певні навички, забобони, «пам'ять століть». Він має стихійний, несистематизований характер, недостатньо захищений від помилок: емоції у ньому перевершують розум. На відміну від нього теоретичний світогляд - це більш-менш систематизований та раціоналізований комплекс уявлень, оцінок, настанов.

Значення світогляду важко переоцінити. Кожна доросла людина має відносно сталий світогляд. Він служить специфічною «духовною призмою», через яку людина тільки й сприймає навколишній світ, духовним орієнтиром поведінки людей.

Світогляд завжди існував в певних **історичних типах – міфології, релігії, філософії**.

1.Предмет, структура та функції філософського знання.

Поняття «філософія» є грецького походження і безпосередньо означає «любов до мудрості». Сам термін вперше зустрічається у видатного філософа Піфагора (VI ст. до н.е.), який вважав, що від філософії народжуються три плоди: дар добре думати, дар добре говорити, дар добре діяти.

Філософія зародилася приблизно 5-3 тисячі років тому з початком торгівлі між цивілізаціями (Єгипту, Месопотамії, Індії, Китаю, Греції), яка привела до взаємопроникнення культур, світоглядних систем, а значить, і до множинності світоглядів. Виникла нова ситуація – ситуація вільного вибору та духовного самовизначення. Основою світоглядного вибору стала раціональність, розумна аргументація. Тому ті, хто віддавав перевагу розуму в вільному пошуку світоглядних рішень, стали називатися філософами (вільними любителями мудрості).

Філософія має безліч визначень. Для Геракліта вона ототожнюється з безкорисливим пізнанням суті речей. За Арістотелем, вона вивчає вищі, всезагальні причини та принципи буття, сутності. За марксизмом, філософія – це наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення. У сучасному розумінні філософія постає як система доказів і знань фундаментальних проблем світогляду. Вона є ядром світогляду, його вищою теоретичною формою, спрямованою на критичне дослідження та вирішення

світоглядних проблем з метою підвищення ступеню їх достовірності та надійності. Філософія намагається бути аргументованою, внутрішньо стрункою та логічно обґрунтованою.

Незважаючи на деяку нечіткість визначення предмета філософії, все ж можна окреслити **коло проблем**, які досліджує лише вона. **По-перше**, це пошуки «єдиного в розмаїтті», тобто пошуки першооснови, субстанції світобудови; **по-друге**, пошук відповіді на «вічні питання», тобто ключові, світоглядні проблеми; **по-третє**, це синтез даних конкретних наук в єдину, універсальну картину світу; **по-четверте**, відкриття універсальних, всезагальних законів розвитку природи, суспільства та мислення.

За своїм змістом філософія **критична, плюралістична та діалогічна**, тому що допускає **конфронтацію** логічних аргументів в логічному пошуку істини. Це приводить до певної безсистемності її предмету. Тому здавна велися пошуки основ для її систематизації. Ще в античні часи філософи прийшли до висновку про **біполярність світу**, тобто його роздвоєність на дух та матерію. Логічним стало питання: **«Як співвідносяться дух та матерія (або людина та світ)?»**. Це і є основне питання філософії. Воно розглядається з двох боків:

* **онтологічного** – що є первинним – дух чи матерія, що чому передує: матеріальний світ свідомості чи свідомість матеріальному світу? В залежності від відповіді філософія розділилася на два табори – **матеріалізм та ідеалізм**. Матеріалізм первинним вважає природу, буття, матерію; ідеалізм вбачає першооснову в дусі, ідеї, свідомості. Розрізняють об'єктивний та суб'єктивний ідеалізм.

Представники об'єктивного ідеалізму вважають матерію вторинною; первинною є певна ідеальна сила (ідея, світовий розум, Бог), що існує об'єктивно, ззовні, незалежно від свідомості суб'єкта.

Представники суб'єктивного ідеалізму первинною вважають свідомість, тобто ідеї, погляди, відчуття суб'єкта;

* **гносеологічного** – чи відповідають думки людини про світ самому цьому світу? (або: чи пізнаваний світ?). В залежності від відповіді філософія знову розділилася на два табори – **агностицизм**, який заперечує принципову пізнаванність світу, та табір, який вважає світ принципово пізнаваним.

Існує також концепція, яка пробує «примирити» полярні позиції матеріалізму та ідеалізму. Вона вважає, що в основі світу лежать дві рівноправні, паралельні субстанції – матерія та дух. Це **дуалізм**.

Таким чином, філософія стає структурно більш чіткою та

систематизованою.

Філософія має також певні **функції**, які діють в межах її цілісної структури. Вони є взаємопов'язаними та взаємообумовлюючими. Основні функції філософії такі: світоглядна, яка включає в себе онтологічну функцію, гносеологічна, методологічна та аксіологічна.

3.Філософія та наука.

Філософія та наука мають багато **спільного**. Це і зовнішня схожість, яка проявляється в теоретичній формі вираження своїх положень. І наукові, і філософські побудови минулі, позаяк вони досягають реальні відносини в об'єктивному світі, який розвивається. Тому багато дослідників вважають філософію наукою.

Розбіжності: 1)наука має об'єкт пізнання у сфері конкретного, а філософія – у сфері всезагального; 2)наука дає знання об'єктивне, «байдуже», а філософія – об'єктивно-суб'єктивне, «зацікавлене» (тому що в кожне знання вона вписує людину з її потребами та інтересами); 3)наука монологічна: дає знання однозначне, а філософія діалогічна, дає знання багатозначне; 4)наука в своїх висновках спирається на експеримент, практику, а філософія є суто теоретичною; 5)існує національна філософія, проте уявити національну, скажімо, математику або таблицю множення неможливо.

Висновок: постановка питання про те, чи є філософія наукою, є неправомірною. Правильніше було б сказати, що науковість може бути суттєвою характеристикою філософії, не перетворюючи її в один з різновидів наукового знання.

4.Роль філософії у житті людини та суспільства.

Питання про позитивну чи негативну роль філософії не має чіткої та вичерпної відповіді. Показником цього може бути сама цивілізація, яка періодично об'являє філософію нікому не потрібною «гімнастикою розуму». Але ось парадокс: скільки б не проголошували остаточну загибель філософії, скільки б не приводили доказів її повної непотрібності, інтерес до філософії не тільки не зберігається, а й зростає, особливо в переломні епохи.

Відтак, в чому полягає призначення філософії? Чому практично кожна людина філософствує? — людина філософствує тому, що вона людина. Будучи свідомою істотою, людина теоретизує, філософствує, вона не може чинити по-іншому, тому що це є самий універсальний і необхідний спосіб її духовного існування.

Думку про те, що кожна людина постійно відчуває потребу в філософії, потрібно додатково пояснити. Поки у людини є можливість діяти у рамках здорового глузду, звичних, напрацьованих стереотипів діяльності, вона не відчуває потреби у філософії. Потреба в безпосередньому застосуванні філософії виникає тільки тоді, коли від готових «рецептів» доводиться переходити до створення нового бачення світу, нових висхідних принципів діяльності. Можна стверджувати, що людина вільно обходиться без філософії тією мірою, якою її діяльність є формалізованою, запрограмованою. Але без філософії не обійтись людині, яка розмірковує, творить і орієнтується на відповідальність перед світом, а не на владу над ним.

Проте чи може пересічний громадянин піднятися до *висот* філософського осмислення світу? Однозначно, ні. Сокровенна ціль філософії (як і релігії) — вивести людину з сфери повсякденності, захопивши її вищими ідеалами, відкрити шлях до самих досконалих цінностей. Але якщо релігія — це масова свідомість, то філософія — свідомість елітарна, яка вимагає не тільки таланту, а й професійної виучки.

Таким чином, **призначення філософії для людини** виражається в таких моментах:

вона руйнує звичні стереотипи мислення, виступаючи проти обмеженості здорового глузду, за критичний перегляд всього звичного, загальноприйнятого;

- формує свободне, нестандартне мислення, мислення по аналогії;
- виховує увагу (та повагу) до інакомислення;
- служить теоретичною базою для розумної орієнтації людини у світі;
- формує методику пошуку відповідей на так звані вічні питання.

Для різних соціальних організацій і **суспільства** в цілому філософія виступає іншим боком. Практично ні одна держава світу (за виключенням перехідних, «аморфних» етапів) не може обійтись без узагальненої філософської стратегії розвитку. Програма кожної партії також обов'язково вміщує в себе (як базисні) філософські положення. Справа тут у тому, що філософія виступає накопиченим і узагальненим духовним досвідом людства. Тим досвідом, з якого необхідно брати уроки. Філософія також підсумовує основні духовні результати кожної епохи і виступає як провісниця нової історичної перспективи. Це дозволяє їй судити про теперішнє, з одного боку, на основі відрефлексованого досвіду минулих поколінь, а з іншого — з точки зору майбутнього. Це означає, що філософія бере на себе роль критичної «селекції», акумуляції світоглядного досвіду та його передачі майбутнім поколінням.

Філософія обернена не тільки в минуле та теперішнє, але і в майбутнє. Як форма теоретичної думки вона володіє могутніми конструктивними можливостями творчого формування принципово нових ідей, світоглядних ідеалів. Філософія здатна мислено «програвати» різні варіанти світорозуміння («можливі світи»), начебто заготовлюючи пробні системи світогляду та майбутнього, яке ніколи не буває цілковито зрозумілим для теперішнього покоління.

Таким чином, **призначення філософії для суспільства** виражається у таких моментах. Філософія:

- підсумовує основні духовні результати епохи;
- формує нову історичну перспективу, ідеально конструюючи можливі варіанти майбутнього;
- є теоретичною базою стратегії розвитку кожної держави.

Філософські поняття: агностицизм, атрибут, гносеологія, дуалізм, ідеалізм, матеріалізм, монізм, об'єктивність, онтологія, плюралізм, світогляд, субстанція, суб'єктивне.

Змістовий модуль 1. Історія філософських вчень.

1. Філософія Стародавності та антична філософія.
2. Філософія Середньовіччя та епохи Відродження.
3. Філософія Нового часу: 1) гносеологія; 2) онтологія.
4. Соціальна філософія епохи Просвітництва.
5. Класична філософія кінця XVIII-XIX ст.
6. Розвиток філософської думки на теренах України.
7. Плюралізм некласичних філософських теорій XIX-XXI ст.

1. Філософія Стародавності та антична філософія.

Під філософією Стародавності передусім розуміють філософію стародавньої Індії та Китаю. У **Давній Індії** філософія виникла приблизно у середині II тисячоліття до н.е., коли на її території почали формуватися рабовласницькі держави.

Найдавніші пам'ятки індійської літератури - чотири збірники релігійних гімнів та молитв, що називають «Ведами». Мовою «Вед» викладений давній релігійний світогляд, з яким вже в той час поєднувалися деякі уявлення про світ, людину і моральне життя.

Завершенням «Вед» вважаються «Упанішади» (upani - sad – «сидіти біля ніг вчителя»). У них визначається абсолютна і єдино істинна першооснова всього існування – світова душа (брахман), що втілюється в різні істоти за законом карми (відплати за скоєне). В «Упанішадах» відобразилися й матеріалістичні погляди, згідно з якими за першооснову буття вважали матеріальні елементи (вода, вогонь, повітря, земля).

Більшість шкіл Давньої Індії є релігійно-ортодоксальними, оскільки вони спирались на авторитет «Вед». Це школи санх'я, н'яя, йога, вайшешика, міманса, веданта та ін. Однак у багатьох із них (буддизм, джайнізм, чарвака-локаята) за зовнішньою релігійно-етичною формою проглядається матеріалістична тенденція.

Так, найдавніша матеріалістична філософська течія **локаята-чарвака** заперечувала існування будь-якого іншого світу, крім матеріального, об'єктивного, який складається з чотирьох першоелементів (води, повітря, землі та вогню). Віра в існування Бога, душі, раю, потойбічному світу в цілому – обман, сенс людського існування – у земному щасті (яке розуміється як **гедонізм**).

В історії **давньокитайської** філософії важливе місце посідає **конфуціанство**, засновником якого був Конфуцій (VI ст до н.е.). Він розробив так звану «державницько-етичну» філософію, в основі якої стояло питання – як зробити людину щасливою в державі з вродженою соціальною нерівністю. Конфуцій висуває вчення чжень-мін (виправлення імен) – назва речі повинна відповідати її сутності. Доля людини визначається «небесною волею», тому поділ суспільства на «шляхетних» і «низьких» не можна змінити. Усвідомлення цього факту бідній людині, зрозуміло, щастя не приносить, проте і страждати безглуздо, позаяк це воля неба. Але небо з народженням наділяє кожную людину «вихідною кількістю моральних якостей», розвиваючи які через систему виховання (розроблену Конфуцієм), можна зробити всіх людей щасливими. Для цього багата людина повинна вдосконалювати свої вроджені моральні якості до рівня принципу «жень» (співчуття до бідних – як батьки до дітей), а бідна людина – до рівня принципу «сяо» (вдячності за співчутливе ставлення – як діти до батьків). Тоді в державі всі стануть щасливими і встановиться «лі» (порядок). Потрібно сказати, що, не дивлячись на зовнішню простоту, вчення Конфуція довело неабияку ефективність в міжлюдських відносинах і навіть в наші часи є одним із провідних в Китаї та Японії.

У розвитку філософії Давнього Китаю видатне місце посідає **даосизм**,

вчення Лао-цзи про Дао – загальний природний закон світу речей. Життя природи і людей не керується «волею неба», а плине за визначеним природним шляхом. Дао – це шлях природних речей, це життєвий шлях людини, який разом із субстанцією «ці» становить першооснову всього існуючого. Дао знаходиться «скрізь і ніде», «тут і всюди» – тобто це є абстрактна ідеальна першосутність. Тому в речах, діяльності та мисленні воно конкретизується через «де». Сутність Дао полягає в тому, що у світі все знаходиться в русі й зміні, і в процесі цієї зміни всі речі обов'язково переходять у свою протилежність. Це перші прояви діалектики.

Початок **античної (давньогрецької)** філософії пов'язують з представниками мілетської школи (VI ст. до н.е.) – Фалесом, Анаксимандром, Анаксименом. Вони є так званими **«найвними матеріалістами»**, позаяк уявляли першооснову буття в конкретно-речовій формі. Фалес стверджував, що першооснова всього сущого – вода; Анаксимен – повітря; Анаксимандр вважав початком всього існуючого первинну матерію – «апейрон».

Геракліт Ефеський вводить у філософську мову термін «логос», який означає загальний закон буття, а також вказує на матеріальну першооснову світу, яка ніким не твориться і не знищується. Це вогонь, що закономірно спалахує і закономірно згасає. Він був засновником стихійної діалектики давньогрецьких мислителів, позаяк сформулював поняття про взаємоперехід і боротьбу протилежностей як внутрішнього джерела постійної плинності явищ (відомою є його фраза: «Все тече, все змінюється: в одну й ту саму річку не можна ввійти двічі, бо і ти вже не той, і річка не та»).

У кінці VI ст. до н.е. виникає Піфагорійський союз, заснований видатним математиком Піфагором. Союз мав свій спосіб життя, що визначав ієрархію цінностей. На перше місце піфагорейці висували прекрасне, на друге – корисне, на третє – приємне. «Земний порядок» має відповідати «небесному». Першоосновою світу є числа, котрі і створюють космічний порядок. Одиниця – основа всього, лінії створюють двійку, поверхні – трійку, а тіла – четвірку. Числа є самостійними сутностями. Священною декадою є число 10, тому що це подоба Всесвіту з десятьма небесними сферами і десятьма світилами.

Значним вкладом у розвиток античної матеріалістичної філософії було атомістичне вчення Левкіппа і **Демокріта** (У-ІУ ст. до н.е.). Вони вважали, що першоосновами світу є **атоми** (буття) та порожнеча (небуття). Атом - найменша частинка вічної і незмінної матерії. Атоми вічні, незмінні, не мають частин, однакові за змістом, проте різної форми та розміру, число їх нескінченне.

Трясучись на всі боки, атоми зіштовхуються і утворюють найрізноманітніші сполуки, що презентують усе розмаїття речей у Всесвіті. Ці речі існують доти, доки не розпадуться сполуки атомів. Душа – це теж сполука особливих атомів (круглих та слизьких), що є найбільш рухомими й подібними атомів вогню. При цьому безсмертність душі заперечується.

Величезний вплив на античну філософію справив **Сократ**, відомий своєю фразою: «**Я знаю, що я нічого не знаю, проте інші не знають навіть цього**». У центрі роздумів Сократа – людина як моральна істота. Головне завдання – виховати її чесною та здатною творити добро. Для цього людина повинна знати, що таке добро (якщо не знає, то вона не винна в злочинах), і має пізнати саму себе – «і ти пізнаєш весь світ». Самопізнання можна досягти, ставлячи перед співбесідником питання, відповіді на які шукав би сам (метод майєвтики). Він також звернув увагу, що, якщо немає поняття, немає і знання.

Послідовник Сократа **Платон** – **об'єктивний ідеаліст**, від нього бере початок класичний ідеалізм. За Платоном, існує світ ідей і світ речей. Ідеї – це первинні, незмінні, вічні, нематеріальні сутності, прообрази матеріальних речей; знаходяться вони в позапросторовому середовищі. Предмети, речі, активно взаємодіючи з буттям ідей, стають їх приблизним втіленням. Платон вважав, що безсмертна душа до переселення в смертне тіло знаходиться у вічному, єдиному справжньому світі ідей, – що привело до розробки ним гносеологічної «теорії спогадів»: пізнання є пригадування душою того, що вона знала, перебуваючи у вічному світі ідей. Ці спогади і є нашими справжніми знаннями про світ.

Платон пропонує свій проект ідеальної держави. В ній існують три групи громадян: правителі-філософи, воїни, землероби і ремісники. Така держава мудра мудрістю правителів-філософів, мужня мужністю воїнів, розсудлива слухняністю гіршої частини держави перед кращою її частиною.

Учнем і послідовником Платона є **Арістотель**, філософія якого є найбільш універсальною в античному світі. В онтології мислитель коливався між ідеалізмом та матеріалізмом, проте врешті переважили ідеї об'єктивного ідеалізму. Застосовуючи матеріалістичні методи вивчення різних проблем і об'єктів, він все ж природний розвиток світу в цілому пояснював первісним поштовхом, який колись зробив «світовий розум», Бог (деїзм). Світ, за Арістотелем, є сукупністю множини субстанцій, кожна з яких є нерозривною єдністю форми і матерії. При цьому матерія тлумачиться як пасивний, інертний «матеріал», як можливість буття; реально ж, дієво вона може існувати лише «оформленою», тобто в контакті з первинною, ідеальною, активною формою.

«Формою всіх форм є Бог».

Арістотель вперше систематизував наукові знання своєї епохи і подав їх логічну структуру. Філософія тлумачиться ним як абсолютне знання, як наука про першооснови, першопричини та першопочатки буття. Оскільки першопочатки не можуть виводитись з чогось, то філософія є метанаукою, що обґрунтовує початки не окремих наук, а наукового пізнання в цілому. В рамках систематизації філософії Арістотель фактично закладає підвалини багатьох конкретних наук майбутнього – поетики, психології, зоології, космології, політики, етики, фізики, логіки та ін.

Отже, антична філософія зуміла протиставити міфології космополітичну теорію, що відмовлялась від будь-яких антропоморфних елементів у своїх доказах і вимагала логічного обґрунтування висунутих положень.

2.Філософія Середньовіччя та епохи Відродження.

Середньовічна філософія (період з II до XIV ст.) починається періодом **апологетики** – всебічного захисту християнства – як з боку світської влади, так і з боку «язичницької» античної філософії. В боротьбі проти античної філософії апологети християнства поступово перейшли до заперечення розуму взагалі. Так, Тертуліан заявляв у своєму основному творі «Апологетикум» («Захист»): **«Вірую, тому що безглуздо, вірую, тому що абсурдно»**. Приниження знання і розуму, ворожнеча до «язичницької» філософії і звеличування сліпої віри - така головна ідея праць апологетів. Вони підготували основу для підкорення філософії теології (теоцентризм), що стало основоположним для наступних періодів розвитку християнської філософії середньовіччя – патристики та схоластики.

Важливим етапом середньовіччя стала **патристика** (від лат. patris – отець). «Отці церкви» (Августин Блаженний, Іоанн Дамаскін, Григорій Ніський, Фома Аквінський та ін.) займались тлумаченням церковних текстів та їх пропагандою через проповіді. Вони також сформулювали висхідні принципи середньовічної манери філософствування.

Одним із найбільш яскравих представників патристики був **Августин Аврелій (Блаженний)**. Він доводив що Бог – найвище буття; він створив світ з нічого. Душа людини є божественною, безсмертною, а тіло гріховним «мішком спокус», яке не можна доглядати – ні мити, ні лікувати. Історія - лише короткий відрізок між двома «вічностями» - створенням світу Богом і «тисячолітнім» царством Божим на землі. Тому Августин пропагує теократичну систему –

верховенство церковної влади над світською.

Августин стверджував примат віри над розумом. Церква – єдина, безгрішна, остання інстанція будь-якої істини.

Апологетика та патристика підготували перехід до **схоластики** – специфічної системи середньовічної філософсько-теологічної думки, «служниці» богослов'я. Поняття «схоластика» стало синонімом відірваної від життя теорії, далекої від спостережень і дослідів, яка базувалась на некритичному коментуванні переважно церковних догматів. Приміром, біля двохсот років йшла дискусія по питанню: **«Чи може Бог зробити такий важкий камінь, який сам не зможе підняти?»**

Одна із особливостей середньовічної філософії проявлялась у знаменитій дискусії між **реалістами та номіналістами про природу універсалій або загальних понять**. Реалісти твердили, ніби універсалії існують реально, як сутність будь-якого буття, і незалежно від конкретних речей. Номіналісти ж вважали, що реально існують лише поодинокі речі, а універсалії є лише їх збірними іменами (*nominalis* - ім'я). Реалісти були ближчими до ідеалізму, номіналісти – до матеріалізму.

Останнім «отцем церкви» (XIII ст.) був **Фома Аквінський**. Його вчення носить назву «томізм» і є філософською основою католицизму.

Мета вчення Фоми – показати, що розум і віра відрізняються одне від одного, що означає можливість «двоїстої істини» -- істини розуму та істини віри. Щоправда, суперечність, котра існує між ними, означає, що одна з них хибна. А оскільки у «Божому натхненні» не може бути нічого помилкового, можна стверджувати, що помиляється розум, а не віра, філософія, а не богослів'я. А тому «гармонія віри й розуму», в розумінні Фоми Аквінського, означає підпорядкування другого першій. Хоча деякі з догматів теології, ми його думку, можуть бути доведені філософією (буття Бога, безсмертя душі).

В дискусії реалістів та номіналістів Фома Аквінський займав помірковану позицію: універсалії існують «до речей» (в божественному розум), «в самих речах» (як їх сутність або форма) і «після речей», тобто в людському розумі як результат їх узагальнення.

Епоха Відродження визначається як історичний процес ідейного та культурного розвитку, що приходить на зміну середньовіччю, і сама передуює періоду Нового часу. У цілому епоха Відродження починається у XIV-XV ст. і завершується в XVI-XVII ст. **Відмінними рисами** є її світський характер, гуманістичний світогляд, «відродження» античної культури (звідси і назва),

спрямування проти християнсько-схоластичної філософії середньовіччя.

Умовно філософію Відродження можна поділити на **три** напрямки: а)антропоцентризм та гуманізм; б)натурфілософія; в)соціальна філософія.

Антропоцентризм центром світу проголошував людину (тілесну), котру вважали найдосконалішим витвором природи. На противагу феодально-церковному аскетизму, проповіді пасивності людини нова гуманістична етика звеличувала людську діяльність і право людини на земні радощі. Філософія в цей період перестала бути служницею богослів'я. Було відкинуто церковні догми і створено новий, раціональний, життєстверджуючий світогляд. Переосмислювалася антична спадщина. Особливо поширилися ідеї пантеїзму, які використовували у боротьбі зі схоластикою. Пантеїзм (усе Бог) - філософсько-релігійне вчення, за яким Бог є безособовим початком, розлитим в усій природі, тотожним з нею («Бог у всіх речах, як всі вони у ньому» -- Н.Кузанський).

Одним із головних завоювань філософської думки був розвиток **натурфілософії** (Н.Кузанський, Г.Галілей, Н.Коперник, Дж.Бруно). Натурфілософія (від лат. natura - природа) знаменує собою спробу наукового пояснення природи. Недостатність наукових знань натурфілософія компенсує філософськими роздумами, а також умоглядними та часом фантастичними уявленнями про неї, проте вони розвинули низку глибоких матеріалістичних та діалектичних ідей: Так, **Дж. Бруно** висунув ідею про нескінченність Всесвіту і безмежну кількість людських світів, що входять до нього, **М.Коперник** розробив концепцію геліоцентризму, **Г.Галілей** – концепцію про обертання Землі навколо своєї осі. Таким чином, було підірвано релігійні теорії геоцентризму й примітивного антропоцентризму, що панували тривалий час та стверджували, що Земля перебуває в центрі Всесвіту і створена Богом заради людини.

Епоха Відродження - це епоха формування європейських націй. Соціально-економічні зміни, які сталися в епоху Відродження, відобразилися в **соціально-філософських концепціях**. Виникли соціальні утопії (Т.Мор, Т.Кампанелла), що проповідували ідеї комуни, рівності людей, ліквідації приватної власності, соціально-корисне застосування досягнень науки.

Іншу соціальну концепцію пропонує **Н.Макіавеллі**. Він вважав, що політику визначає не мораль, не релігія, а практика, природні закони життя і людська психологія. Мотивують політичну діяльність, за Макіавеллі, інтереси, потреби, потяг до збагачення. Тому правитель нового типу не повинен

пов'язувати себе правовими чи моральними нормами, релігією чи власним словом. Він керується тільки фактами і має право бути грішним, жорстоким, нещадним – тобто має право на злочини, виправдати які, щоправда, можна лише двома цілями – добробутом народу і могутністю держави. Термін «макіавеллізм» став синонімом політики, що керується принципом "мета виправдовує засоби".

3.Філософія Нового часу:

1) гносеологія.

Зародження класичної філософії як початок формування культу розуму. **Наука** змінює релігію у якості пріоритету світогляду **Нового часу (XVII ст.)**, а тому в філософії на перший план виходять проблеми теорії пізнання – **гносеології**. Продовжується стара полеміка між номіналізмом, який спирається на досвід, і реалізмом, який спирається на розум. Ці два напрямки в XVII ст. виступають як **емпіризм та раціоналізм**.

Засновником емпіризму був англійський філософ **Ф.Бекон**. Він вважав, що завдання науки полягає в тому, щоб пізнати причинний зв'язок між природними явищами заради використання цих явищ для блага людей. Вчений повинен робити свої відкриття в процесі праці, на **чуттєвому** досвіді – «в полі, на пасіці, в майстернях, в кузні».

Щоб панувати над природою, треба розробити новий метод дослідження. Позаяк всяке пізнання повинне спиратись на досвід, воно повинно рухатись від вивчення ряду одиничних фактів до синтезу їх в загальних положеннях. Такий метод має назву **індуктивного**.

Засновником протилежного напрямку – **раціоналізму** – був французький філософ **Р.Декарт**. Він об'являє розум пріоритетним джерелом пізнання та критерієм істинності знання. Роль чуттєвого досвіду зводиться до простої практичної перевірки даних інтелекту. Справедливо докоряючи Ф.Бекону в тому, що індуктивний метод не може дати всезагального та необхідного знання, до якого прагне наука, Декарт розробив метод **раціоналістичної дедукції**. Це рух пізнаючої думки від єдиної теорії до пояснення нею ряду конкретних фактів. Дедукція потребує вихідних положень, які вже ні з чого не виводяться. Їх Декарт кваліфікує як інтуїтивні.

1) онтологія.

Вчення про **субстанцію** – основа онтології, дещо незмінне на противагу змінним станам і властивостям, те, що існує завдяки самому собі, а не завдяки

іншому і нев іншому. Онтологічні концепції Нового часу досить розмаїті. **Ф.Бекон** вважав, що вічна основа та першопричина всього суцього – це матерія, яка є незмінною; визнається лише механічний рух. Це **метафізичний та механістичний матеріалізм**.

Р.Декарт в онтології був дуалістом – в основі світобудови знаходяться дві рівноправні, взаємонезалежні субстанції – фізичне (матерія) та психічне (дух). Щоправда, вони створені Богом.

Німецький філософ **Г.Лейбніц** в області онтології розвивав плуралістичну концепцію **об'єктивного ідеалізму**. Він стверджував, що Всесвіт складається з безконечної кількості створених Богом ідеальних субстанційних одиниць — **монад**. В них він бачив справжні атоми природи, які складають елементи всіх речей. Монади непротяжні, неподільні, не можуть природним шляхом ні виникати, ні зникати. Разом з тим вони безперервно та довільно змінюються. З монад створюються різноманітні складні субстанції: камені, рослини, тварини, люди. Кожна з складних субстанцій, наприклад, тварина, складається з особливої центральної монади та з великої кількості периферійних монад. Внутрішній стан монад, їх саморух не залежить ні від яких зовнішніх причин та впливів, вони є абсолютно замкнутими центрами. Згідно наперед встановленої божественної ієрархії всі складні субстанції діляться на три групи: монади-життя, монади-душі, монади-духи. Неорганічні тіла (монади-життя) живі, але наділені неусвідомленими сприйняттями, «вони сплять без сновидінь». Більш високим є другий клас монад (тварини), які вже мають відчуття, споглядання та пам'ять. До найвищого класу монад Лейбніц відносив душі людей з їхніми здібностями до самосвідомості та розуму. Це гілозоїзм. Причому, оскільки монади «обтяжені» матерією, вони є недосконалими. І лише одна верховна монада – Бог — абсолютно досконала, бо позбавлена всього матеріального.

Голландський філософ **Б.Спіноза** розробив моністичне вчення про матеріальність світу. Бог, ідеальне та матеріальне злилися у Спінози в єдину безконечну субстанцію, природу. Природу Спіноза називав Богом і характеризував як вічну і таку, що має причину в самій собі. Субстанції притаманні два основних атрибути — протяжність та мислення. У вченні про мислення як атрибут всієї матерії Спіноза є типовим **гілозоїстом**. Субстанція має конкретні стани — **модуси**, які поділяються на три групи: модуси вічні, безконечні, та модуси тимчасові, конечні. Вічні, безконечні модуси безпосередньо витікають з відповідних атрибутів субстанції, а саме: рух та спокій пов'язані з атрибутом протяжності; інтелект та воля пов'язані з атрибутом

мислення. Тимчасовими, кінцевими модусами («крапками на прямій») Б.Спіноза вважав всі окремі речі і всі окремі думки та бажання.

4.Соціальна філософія епохи Просвітництва.

Центр філософії у ХУІІІ ст. перемістився у Францію. Саме тут закладаються основи того різновиду монізму, де єдиною субстанцією визнається **матерія** (П.Гольбах, Д.Дідро, Гельвецій).

Проте центральною філософською установкою епохи Просвітництва була ідея про особливу **роль знань у соціальному розвитку**. Держава та громадянське суспільство вважаються вищою цінністю людського співжиття, які здатні вивести людство з варварського стану війни всіх проти всіх (Т.Гоббс). Важливою рисою Просвітництва є також своєрідний просвітницький **атеїзм**. У поглядах на суспільне життя мислителі абсолютизували значення ідей у житті суспільства, причину тих чи інших суспільних явищ вони шукали в природі, навколишньому середовищі та в біологічній природі людини.

Проте в соціальній філософії вони були **ідеалістами**. «Суспільством правлять думки», людина є пасивним продуктом зовнішнього середовища та державного виховання. У цьому розумінні навіть вбивця є не злочинцем, а жертвою неправильного суспільного виховання.

Головним мотивом діяльності кожної людини є власний, особистий **інтерес**. А тому єдиним шляхом до **справедливого** суспільства є узгодження суспільних та особистих інтересів шляхом розумного законодавства, просвітництва та виховання. Необхідно, щоб **суспільні інтереси** стали для людини **особистими**, щоб служіння суспільству стало особистим інтересом і пануючою пристрастю. Тоді людина завжди буде доброчесною. Відносно суспільного устрою думки розходилися, тому що, як вони вважали, не існує абсолютно розумної влади – надмірна влада веде до деспотизму; надмірна свобода – до свавілля, де деспотом може бути кожен; концентрована влада небезпечна, розділена – слабка. Але все-таки найкращими з можливих соціальних устроїв вони вважали просвічену монархію та демократичну республіку.

Так, **А.Вольтер** – **деїст** – визнавав Бога першоосновою світу, заперечуючи його втручання в явища природи та в хід суспільних подій. Він боровся проти кріпосництва, виступав за рівність громадян перед законом, вимагав свободу друку тощо. Але критику приватної власності не допускав, поділ суспільства на багатих і бідних вважав неминучим. Розумним державним ладом, за Вольтером,

є конституційна монархія. Головною причиною змін в історії вважав зміну ідей, тобто був ідеалістом.

Ж.-Ж.Руссо стверджував, що основою суспільного життя є «тілесні потреби», тоді як духовні потреби є лише його прикрасою. Головну причину переходу від рівності, котру він вважав природним станом, до нерівності Руссо вбачав у приватній власності, у виникненні держави і взаємній залежності людей. Суспільство, в якому існує нерівність, має бути ліквідоване і натомість збудоване нове на принципах нового суспільного договору – який фактично є закликом повернутися назад до простоти первіснообщинного суспільства і рівності «природного» стану людини.

Таким чином, епоха Просвітництва породила **культ розуму** та **соціоцентризму** як філософсько-світоглядну настанову.

5.Класична філософія кінця ХУІІІ-ХІХ ст.

Значним і вагомим етапом у розвитку світової філософії була німецька класична філософія, представниками якої були І.Кант, Г.Гегель, Л.Фейєрбах, а також філософія К.Маркса та Ф.Енгельса, розроблена в традиціях класичного раціоналізму.

Родоначальником німецької класичної філософії вважається **І.Кант**. За Кантом, існує первинний, об'єктивний світ речей, їх Кант називає «речі в собі». Пізнання починається з того, що «речі в собі» діють на органи чуття людини і викликають відчуття. Визнаючи існування «речей в собі» незалежним від свідомості людини, Кант стає на позиції матеріалізму. Первинним для нього є не наша свідомість, а речі зовнішнього матеріального світу. Але ж як тільки Кант переходить до розгляду питання про його пізнання, він залишає матеріалізм і розвиває ідеалістичне вчення.

Суб'єктивний ідеалізм Канта полягає у твердженні, ніби ані дані наших органів чуття, ані судження розуму не можуть дати істинного теоретичного знання про «речі в собі» -- вони непізнаванні в принципі. Тому людина пізнає тільки «речі для нас», явища, а сутності світу вона змушена придумувати. Науки є фантазією людей, а не відображенням об'єктивної дійсності, -- адже ні простір та час, ні причинність, ні закони наук не є об'єктивними характеристиками буття, а лише суб'єктивними формами сприйняття. Вони є трансцендентними, потойбічними, існуючими поза простором та часом, за межами досяжності людським розумом. Вони є там, де існує Бог. Це агностицизм.

Найвищим досягненням німецької класичної філософії є філософія **Г.Гегеля**. Вихідним пунктом її є тотожність мислення та буття. Саме мислення є не лише суб'єктивною людською діяльністю, а й незалежною від людини об'єктивною сутністю, яка є першоосновою, першоначалом усього сущого. Гегель називає її абсолютною ідеєю, світовим розумом, світовим духом. Будучи від природи самосвідомістю, пронизаною діалектичною суперечністю, абсолютна ідея проходить ряд етапів саморозвитку. Спочатку ідея розвивається у сфері чистого розуму (позаяк більше нічого немає), де вона «розробляє» логіку та послідовність створення світу, потім ідея породжує природу і реалізує себе в ній. Природа, на думку Гегеля, є «відчуженою» в матеріальних формах ідеєю, тобто ворожою їй – адже у неживій природі зовсім не проглядається духовність. Але без неї не зміг би виникнути суб'єктивний дух – людина та суспільство – де ідея начебто повертається до осмислення самої себе. Розвивається абсолютна ідея не хаотично, а по законам діалектики (які сам Гегель і відкрив). Таким чином, Гегель створив грандіозну філософську систему **об'єктивного ідеалізму та діалектики**.

Л.Фейєрбах у філософії проводив лінію метафізичного матеріалізму, антропологізму та атеїзму. Критикуючи Гегеля за фактичний зв'язок філософії та релігії, за відрив розуму, мислення від людини, Фейєрбах проголосив «шлюб геолобові» - союз філософії та природознавства. Центром філософії і реальним суб'єктом розуму є лише людина («філософія – це фізіологія»), а вона, в свою чергу, є продуктом природи. Природа вічна: виникають та зникають в часі лише окремі предмети та явища. Природа нескінченна і в просторі: лише людська обмеженість ставить їй межі протяжності. Це **антропологічний матеріалізм**. Метафізичність (антидіалектика) його матеріалізму полягає в тому, що, відкидаючи ідеалізм Гегеля, Фейєрбах відкинув і його діалектику, теорію всезагальної, тотальної змінності світобудови, яка, безумовно, відповідає істині.

Релігійно-ідеалістичному тлумаченню всесвітньої історії Гегеля Фейєрбах протиставляє натуралістичну, атеїстичну концепцію. Бог існує виключно у людських стражданнях. Бог – це те, чим людина хоче бути. Саме тому релігія володіє реальним життєвим змістом, а не є просто ілюзією. Суть релігії – людське серце; воно тим і відрізняється від твердого і холодного розуму, що хоче вірити і любити. Любов розглядається як суть і мета людського життя, тому саме в земній любові, а не в релігії вбачає Фейєрбах вирішальну силу суспільства і, зокрема, морального прогресу.

В цілому можна позитивно оцінити спробу Фейєрбаха перевести

теоретичну філософію в практичне русло, однак аналіз реальних проблем людини та суспільства не вийшов за межі споглядальності.

Спробу «змінити світ» зробили в ХІХ ст. німецькі філософи **К.Маркс та Ф.Енгельс**. Їх філософську систему можна охарактеризувати як **раціонально-матеріалістичну, діалектичну та атеїстичну**.

Головною темою філософських роздумів стає **людина**. Це біосоціальна істота, основою життя якої є **матеріально-виробнича, практична** діяльність. Лише вона пов'язує людину з об'єктивним світом, природою. Звідси виходить, що виробництво матеріальних благ складає основу всякого суспільства. Без щоденного задоволення матеріальних потреб люди жити не зможуть, вони або загинули б, або опустилися до рівня тварин.

В процесі матеріально-виробничої діяльності, праці природа «олюднюється», що є позитивним. Проте процес «олюднення» природи обертається «відчуженням» праці (що є негативним). **Відчужену** працю Маркс розглядає в кількох аспектах: 1)продукти праці не належать працівникам; 2)сам процес праці носить примусовий характер; 3)примусова праця породжує відчуження між людьми. На думку Маркса, відчуження пов'язане з **приватною** власністю та пов'язаною з нею **експлуатацією** людини людиною. Тому його треба знищити через пролетарську **революцію** та перейти до **комунізму**, який є метою вільних людей – адже тільки при комунізмі найвищою цінністю суспільства стає кожна людина. Процес подолання відчуження, за Марксом, включатиме ряд етапів, таких як казармений комунізм та **соціалізм**. Але тільки на етапі «комунізму, коли скасовується приватна власність винятково на засадах збереження і розвитку всього багатства людської культури», відчуження буде повністю подолане, і суспільство «перейде з царства необхідності в царство свободи».

Серед послідовників вчення К. Маркса та Ф. Енгельса особливе місце належить **В.Леніну**. В його працях філософські ідеї марксизму дістали подальший розвиток. В соціальній філософії він розробляє вчення про можливість соціалістичної революції в окремій країні через нерівномірний розвиток імперіалізму. Щоправда, практичне перетворення приватної власності на соціалістичну, державну не привело до «царства свободи», а лише до посилення бюрократизму та узурпації влади, і В.Ленін в останні роки життя віддавав перевагу самоврядному соціалізму. Проте пізніше ленінізм був підмінений сталінізмом, а ця ідея не знайшла свого подальшого розвитку.

Сьогодні ортодоксальна марксистська позиція на Заході трапляється рідко,

її вважають «останнім рубежем полемічного протистояння старої класової політики, що не має історичних перспектив». Вона не витримує і напору фактів сучасної реальності, тому що не враховує процесів дальшої сегментації, диференціації і фрагментації робітничого класу. Марксистсько орієнтовані течії модифікуються тепер з урахуванням нових проблем постіндустріального й інформаційного суспільства.

6.Розвиток філософської думки на теренах України.

Становлення вітчизняної філософської думки відбувається у межах духовної культури Київської Русі і характеризується, по-перше, як своєрідний морально-філософсько-теологічний синкретизм: по-друге, як усвідомлення поступового державного розвитку, осмислення соціально-економічних, політичних проблем.

Глибинним джерелом вітчизняної філософської думки є народна, а також книжна культура, що йшла від богослов'я і церковності. Внаслідок взаємопроникнення культур стародавнього світу – греко-римської і візантійської сформувалось християнське світорозуміння

В епоху українського Ренесансу можна відзначити філософію Франциска Скорини, а також просвітницьку діяльність Івана Федорова, який видав першу українську Біблію («Острозька Біблія»).

Станом на ХУІІ ст. у суспільно-політичній та філософській думці України чітко окреслилися два напрямки. Представники **першого** напрямку (Вишенський, Княгиницький, Почаївський) вважали людину духовно і фізично немічною, гріховною, тому вони абсолютизували духовний початок в людині, а її призначення в земному бутті вбачали в постійному самовдосконаленні духу з метою посмертного злиття з Богом.

Представники **другого** напрямку, діячі та ідеологи «братського руху» - Рогатинець, Ставровецький, Зизаній - виходили вже з нового, ренесансного розуміння людини. Людина мислилася ними як фізично і духовно досконала, здатна насолоджуватися красою землі, радощами тілесних почуттів, як така, що не потребує «спасіння» від Бога, а здатна на самоврятування. Поступово зароджується і міцніє одна з основних ідей Просвітництва - ідея залежності суспільного прогресу від розповсюдження освіти.

В ІІ половині ХУІІ ст. популярною була філософська концепція Феофана **Прокоповича**, який визнавав об'єктивність матерії, її вічність і нестворюваність. Єдине, що створив Бог, це розумну душу людини. Все, що

існує, зокрема людина, «походить з матерії». Матерія - первинна, аристотелівська форма вторинна. Він визнавав релігійну істину - «святе письмо» - і природознавчу - «природу й науку». Прокопович твердив, що можна довести як те, що Бог існував одвічно й створив матерію, так і те, що матерія вічна і ніким не створена.

Вершиною української філософської думки вважається вчення **Григорія Сковороди**. Філософською основою вчення Г.Сковороди є концепція «двох натур»: видимої (матерії) та невидимої (форми, Бога), і «трьох світів» - макрокосму, мікрокосму та символічного світу (Біблії). Форма, згідно з поглядами Г.Сковороди, є першоосновою матерії.

Світогляд Г.Сковороди є глибоко **пантеїстичним**. Бог не існує як зверхня духовна сутність. Бог «є істина, природа в природі, живе в ньому людина в людині», тобто він «розлитий в речах».

Науку про людину і її щастя Сковорода вважав головною і вищою з усіх наук. Безпосереднім суб'єктивним проявом людського щастя Сковорода вважав внутрішній світ, серце (кордоцентризм). Досягти щастя можна, лише слідуючи почуттям внутрішньої натури. А внутрішня натура є спорідненою із певним видом праці. Сковорода сенс буття бачив у праці, а істинне щастя - у вільній праці за покликанням (це є споріднена або «сродна праця»).

В XIX ст. популярною стає філософія українського романтизму, в якій відбиваються основні риси українського національного світогляду. Назва її - філософія серця (кордоцентризм). У основних рисах вона виникла у Сковороди, сформувалась остаточно у XIX ст. у Памфіла **Юркевича**.

Гуманізм творчості Юркевича виражений в основній його ідеї: людина починає свій моральний розвиток із руху серця, вона завжди хоче зустрічати радісні істоти, кохати і бути коханою, зігрівати і самій зігріватися дружбою і взаємною повагою. Істина відшукується не тільки мисленням, а й «серцем», бо пошук її пов'язаний з релігійними і моральними прагненнями, пориваннями людини. В цьому процесі досягнення істини знання поєднується з вірою. Це об'єктивний ідеалізм.

Філософія серця знайшла виявлення у літературі і мистецтві XX ст. закріплюється як стійка світоглядна позиція у творчості **М.Гоголя, П.Куліша, Т.Шевченка, М.Костомарова**.

Філософська та суспільно-політична думка другої половини XIX - початку XX ст. збагатилася вченнями Івана Франка та Лесі Українки.

В основі світогляду **І.Франка** – філософський матеріалізм та діалектика.

Основою усього сущого він вважав «матір природу». В суспільному розвитку економічний стан народу є основою його життя та прогресу. Він підтримує вчення марксизму про соціалізм, проте «будує» його не на класових, а на загальнолюдських цінностях, на самоуправлінні общин, повітів та країн. Утвердження української мови є невід'ємним питанням реалізації ідеалів.

Характерною особливістю світогляду **Лесі Українки** також були матеріалізм та діалектика, глибока віра в пізнавальні можливості людини, інтерес до природознавства. В суспільній філософії вона виділяла роль народних мас, наявність загальних закономірностей історичного процесу, боролася за знищення експлуаторського ладу.

У радянські часи в українській літературі спочатку спостерігалась виразна спрямованість до світоглядно-філософської тематики. Однак жорстокі репресії 30-х років завдали значної шкоди розвитку української філософської думки. І лише в кінці 50-х – на початку 60-х років починається якісно новий етап розвитку філософської думки в Україні. Він пов'язаний з іменами П.Копніна, В.Шинкарука, І.Бичка, М.Поповича, А.Конверського, С.Кримського, В.Андрущенко та ін.

В соціокультурний фон сучасної України входять, по-перше, дослідження історії філософської думки в Україні як невід'ємної складової частини світової культури. Функціонування філософських ідей створює філософсько-світоглядний ґрунт тієї культури, що об'єднує людей, які живуть в Україні і формують її народ.

По-друге, в сучасну українську філософію входять дослідження її специфіки, національних особливостей, традицій. Мова йде про світоглядну ментальність, що визначає власне українське бачення світу, про комплекс світоглядних ознак, що зумовлюють визначеність духовного світу нації в контексті історії культури людства. Урахування усіх складових у їх взаємодії дозволяє усвідомити самотність філософії в Україні, починаючи з Київської Русі.

7.Плюралізм неklasичних філософських теорій XIX-XXI ст.

Хронологічно під сучасною світовою філософією розуміють європейські філософські концепції XX – початку XXI ст., а також деякі вчення XIX ст., що їм передували, і з яких вони вийшли.

В традиційній **класичній** філософії панував **культ розуму**, пізнавальний оптимізм, впевненість в тому, що раціональне пізнання є тією силою, яка згодом

дасть змогу вирішити всі проблеми, які стоять перед людством. Проте вже в момент найвищого розквіту класичної філософії в її надрах почали діяти тенденції, спрямовані на її заперечення. Було правильно підмічено, що в склад психіки входить і нерациональне – неусвідомлені процеси, інстинкти, інтуїція, емоції, воля, аналіз яких філософія ігнорувала. В результаті замість «культу розуму» в нових філософських концепціях формується фактично культ інших елементів психіки. Поступово складається **цілий спектр некласичних концепцій** – волюнтаристські, антропологічні, семантичні, інтуїтивістські та інші. Все вищесказане обумовило плюралізм сучасних філософських систем, в основному ірраціональних. З точки зору **ірраціоналізму** («філософії нерозумності») – світ алогічний та невпорядкований, він протистоїть людині як щось абсурдне, хаотичне, стихійне та непідвладне, в ньому переважають сліпа воля та випадковість.

А.Значне місце в ірраціоналізмі посідає **«філософія життя»**, одним з ідейних попередників якої був німецький філософ Артур Шопенгауер, а засновником – Ф.Ніцше (XIX ст.). Ідучи слідом за І.Кантом, А. Шопенгауер розрізняє два світи. Перший він називає світом явищ або феноменів. В ньому панують закони та причинність, він знаходиться в просторі та часі (це земний світ). Проте він несправжній, ілюзорний, тому що є продуктом чуттєвої та розумової організації суб'єкта. Якби суб'єкт був організований інакше, наприклад, сприймав ультразвук, світ змінився б, уявився зітканим з інших феноменів. А позаяк він міняється залежно від відчуттів суб'єкта, то він не вміщує нічого сталого, реального. Але за ним стоїть світ реальностей — втаємничена «воля до життя», основа всього існуючого. Саме життя є важкодоступною для пізнання первинною реальністю космосу.

Воля — «це абсолютно вільне хотіння, це незмінне жадання буття», яке не має ні причин, ні підстав. Це сила, завдяки якій виникають істоти, індивіди, які живуть в просторі та часі. Воля є те, що, не будучи, прагне до існування, стає буттям. Відтак людина перш за все є істотою жадаючою, а вже потім мислячою. Розум знаходиться у волі в кріпосній залежності. Але часом він виходить за ті межі, в які він поставлений волею, звільняється від підпорядкування. Тоді інтелект підноситься до статусу генія, який споглядає світ суто об'єктивним способом.

На думку **Ф.Ніцше**, основою світобудови є не матерія чи дух, а третя реальність — **життя** – вічне становлення, без початку та кінця, без мети, без смислу, ірраціональне та непізнавання. Рушійною силою його є воля до влади.

Логічну хаотичність світобудови люди, як правило, не помічають, поскільки є істотами раціональними. Більше того, навколишній світ здається їм влаштованим розумно, логічно. Проте треба визнати, на думку Ніцше, що будівничими та колористами виступають тут самі люди, які протягом тисячоліть дивляться на світ через призму власних моральних, релігійних, естетичних вимог. Все це породжує певну раціональну упередженість та нерозуміння того, що «розумно» влаштований світ насправді є результатом множинних помилок та фантазій, які поступово виникли в загальному розвитку людства, зрослись між собою і зараз успадковуються нами як накопичений скарб всього минулого, на якому базуються цінності науки і людяності. Наука може проникати в сутність світу, проте чи пізнає вона при цьому істину? Навряд, тому що світ істини не вміщує. Пізнання на шляху до великої фікції — суті світу — проходить лише ступені надуманості, а значить, всі інтерпретації світу є хибними. Тому всі науки — це міфи, а наукові поняття — фікції. Світ одвічно хибний, життя безглузде, моральних цінностей, якими б можна було дорожити, не існує. Значить все дозволено. Така в короткому викладі філософська концепція Ф.Ніцше. Базуючись на ній, він розробив соціально-політичну концепцію — вчення про арійську расу, вселенський гріх євреїв, подвійність християнської моралі, надлюдину тощо.

Б. Концепція екзистенціалізму. Категорії екзистенціалізму: екзистенція, свобода, страх смерті, абсурд, тривога, відчай, жах. Це песимістична філософія суб'єктивного ідеалізму.

Філософія має займатися не проблемами науки, а таємничими, сокровенними питаннями окремого духовного існування (екзистенції), яке передує сутності людини. Але екзистенція не може бути раціонально пізнаною. По-перше, вона індивідуальна, а раціональність потребує узагальнень; по-друге, на екзистенцію не можна подивитись «ззовні», тобто зробити її об'єктом дослідження; по-третє, проблеми екзистенції (кохання, смерть, відчай тощо) раціонально вирішеними бути не можуть.

По факту свого народження людина свободна і має повне право вільно обирати своє життя. Проте з часом суспільство «оплутує» її сіткою заборон та дозволів — тобто в результаті «закинутості» в світ людина втрачає вихідну свободу і переходить в стан суспільної людини — в життя несвободне та «несправжнє». Суспільство влаштоване так, що «виробляє» масу однакових людей, тиражує їх як товар; всі живуть, читають, радіють, міркують «як всі». Тобто суспільство не дає людині відбутися як унікальній особі, реалізувати

власну свободу. Людина може відмовитися від свободи, стати «як всі», але тільки ціною скасування себе як особистості. Багатьом «несправжнє життя навіть подобається, позаяк звільняє від відповідальності за скоєне. Але одного разу в життя кожної людини обов'язкове входить **абсурд** — «ясний розум, який усвідомлює свої межі» (А Камю). Людину раптом пронизує думка про невідворотність власної смерті і через її призму вона оглядається на, здавалось, розумно влаштоване життя і запитує себе — навіщо? — адже смерть все знецінить. Це типова ситуація абсурду. Тому основним питанням філософії екзистенціалісти вважають питання «Чи варте життя того, щоб його прожити, чи покінчити життя самогубством?» З ситуації абсурду та страху смерті є два виходи. Перший — злиття з Богом (бо це дає надію) — це релігійний напрямок. Другий — повернення особистої свободи як «діри в бутті» — це атеїстичний напрямок. Фактично це означає внутрішній духовний відхід від норм суспільного співжиття, який може проявлятися і як емоційний, безнадійний «бунт проти абсурду», і як збайдужіння до всього суспільнозначимого, і як «ситуація Сізіфа».

Заглиблення у свободу проходить через ряд проміжних етапів, особливих умов, які К. Ясперс називає «граничними ситуаціями» (коли людина знаходиться у відчаї, горі, в стані жаху, у ситуації на грані життя та смерті). Тільки в такі моменти вона — чуттєво, «шкірою», а не розумом, усвідомлює свою свободу, «справжність» існування. Це трагічний вибір, повністю поєднаний з відповідальністю, проте він є єдино можливим. Бо людина «приречена на свободу» (Ж.-П.Сартр).

В. Сайєнтистський напрямок. Некласичний етап розвитку філософії включає в себе не лише зневагу до розуму. Вже в силу своєї значимості сфера інтелекту не могла бути покинутою філософами. Але, звичайно, їх підхід до розуму також був нестандартним. Наукова (сайєнтистська або сцієнтистська) філософія надзвичайно розгалужена — це **позитивізм** та його різновиди (емпіріокритицизм, неопозитивізм, постпозитивізм, логічний позитивізм, лінгвістичний позитивізм), аналітична філософія, структуралізм. Ми в рамках програми маємо можливість коротко викласти лише погляди засновника сайєнтизму О.Конта (XIX ст.), на яких базуються всі подальші його напрямки в XX — початку XXI ст.

О.Конт вважав, що наука вже сама спроможна накреслити повну узагальнену картину світобудови, а тому потреба в філософії відпадає (тим більше, що вона дещо домислює — абсолютний розум, матерію). Настав час для

«позитивного» (тобто наукового) знання. Щоб пояснити, як воно здобувається, він розробив «закон постійного підпорядкування уяви спостереженню». Лише спостереження, за Контом, є універсальним методом наукового пізнання – насамперед тому, що тільки воно відповідає на питання «як», зовнішньо описуючи явища, а першосутностей, першопричин виявити не може. І не треба, вважає Конт, тому що ми не в змозі зрозуміти, «чому» ці явища відбуваються. Саме теорії, які просто описують явища, і складають зміст всякої розвинутої науки. Світ одношаровий, а не двошаровий – під шаром феноменів немає шару сутностей, принципів, монад, законів, волі, які б їх пояснювали. За реальністю одиничного немає реальності загального. Це **суб'єктивний ідеалізм**.

Потрібно додати, що подальші неодноразові спроби сайєнтистів аргументувати думку Конта про непотрібність філософії повністю провалилися. Для прикладу приведемо принцип верифікації, розроблений «логічним атомізмом». За цим принципом, істинність висловлювання можна підтвердити лише даними безпосередніх відчуттів, «атомарними фактами», що фіксуються в експерименті -- листок зелений, земля чорна і т.п. Проте послідовна редукція всіх філософських висловлювань показала, що вони не верифікуються, і неопозитивісти радісно об'явили філософію «безглуздою» та спробували заодно показати змістовність наукових положень. Але вони також не верифікуються, і цей факт неопозитивістів збентежив. Вони почали шукати недоліки верифікації і виявили, що не всі загальні положення можна верифікувати (*всі* люди смертні, а як це перевірити?). Філософія була реабілітована. Вона володіє смислом, а тому обійтись без неї неможливо.

Г. Філософія постмодернізму. В 80-х роках ХХ ст. в науці та філософії виникла ситуація **постмодерну**. Мова йде про спробу створення нової найсучаснішої філософської парадигми, спрямованої в ХХІ ст. Своїми витоками вона виходить ще з філософії Ф. Ніцше з його настановою на «переоцінку всіх цінностей». Представники - **Ж.Дерріда, Ж.Дельоз, Ж.Бодрійяр, Ж.-Ф.Ліотар**.

Ситуація постмодерну в науці та філософії виникла закономірно і є реакцією на науково-світоглядну кризу, до якої привела епоха модерну. Це період панування науки (з ХVІІ ст.), яке на сьогодні переростає в її демонізм (клонування, неймовірні види зброї, екологічна криза тощо) та культ розуму (раціоцентризм). Логічна центрація єврокультури епохи модерну дійсно виявила межі своїх можливостей і потребує кардинальних змін. В процесі втрати віри в непогрішимість науки намічаються пошуки нового світогляду, в якому розум звільняється від претензії на тотальне панування. Тому філософія має бути

плюралістичною та толерантною до всього відмінного. Її можливі положення:

— в **онтологічному** плані – природа уже не вміщується в жодні теоретичні схеми, її все важче раціоналізувати, систематизувати, зробити зрозумілою. Тому постмодерн говорить про вичерпаність онтології, в межах якої реальність може підлягати переводу з нерозумного стану в «розумний»;

— в **соціологічному** плані -- відмова від примусової раціоналізації природи неминуче приводить до відмови від будь-якої раціоналізації в суспільстві. І тут об'єкт чинить опір впливові людини, мстить нашим спробам його раціоналізувати і таким чином оптимізувати для практики. Будь-який розквіт таїть в собі деградацію, і будь-які людські перетворюючі плани засуджені на неминучий крах. Більше того, спостерігається парадокс раціональності: чим свідоміше та продуманіше споруджуються цілі, тим ширшою є безодня між ними та результатами;

— в **гносеологічному** плані зникає класичний суб'єкт пізнання. Як зовнішній центр системи раціоналізації світу він стає непотрібним. Тому наука включає суб'єкт пізнання в свій предмет, допускаючи елемент суб'єктивності в об'єктивно-істинне знання, — внаслідок чого вона стає реальністю соціокультурною, гуманізованою. Така реальність, природно, не може мати єдиної об'єктивної істини, можливим є лише плюралізм істин. А позаяк люди натрапляють на істину не безпосередньо, а через призму ціннісного вибору, то реальність є продуктом будь-якого бачення істини - адже єдиної системи цінностей, єдиного методу обґрунтування істини не існує. Таким чином, класична гносеологія також вичерпується.

І дійсно, треба відмітити, що, хоча сучасна неklasична наука ще ставить метою створення універсальної наукової картини світу на основі концептуальної єдності, розуміння нереальності такого завдання стає все більш помітним. А тому класична онтологічна модель світу змінюється моделлю світу-думки, яка базується на ідеях всезагального зв'язку, змінності та розвитку, діяльнісного підходу думки до невичерпної матерії. Знання замість абсолютно достовірного стає відносно істинним, а цінність життя різко зростає. А тому наука повинна усвідомити межі своєї ефективності і визнати результативність і нераціональних способів пізнання як рівноцінних тобто визнати рівноправність всіх сфер культури — науки, релігії, філософії, мистецтва, моралі. Проте така позиція фактично є основою нового центрizmu — **антропоцентризму**. При постулюванні рівноправності всіх сфер культури в пізнанні світу постмодерністський антропоцентризм припускає на певний час певний

пріоритет будь-якого компоненту культури, наприклад, мистецтва.

Філософські поняття: космоцентризм, теоцентризм, апологетика, патристика, схоластика, антропоцентризм, натурфілософія, пантеїзм, емпіризм, раціоналізм, гілозоїзм, соціоцентризм, трансцендентність, апріорне-апостерне, відчуження, соціалізм, комунізм, кордоцентризм, ірраціоналізм, постмодернізм.

Змістовий модуль 2. Теорія філософії та її проблеми.

8. Філософське розуміння світу. Матерія:

- 1) матерія: сутність, основні властивості;
- 2) спосіб та форми існування матерії.

9. Філософське розуміння світу. Дух, свідомість:

- 1) свідомість як філософська проблема;
- 2) генезис свідомості.

10. Філософська концепція розвитку:

- 1) діалектика: сутність та принципи;
- 2) закони та категорії діалектики;
- 3) синергетика: порядок із хаосу.

11. Гносеологія та методологія пізнання світу:

- 1) Сутність, структура та принципи пізнання.
- 2) істина, правда, омана

12. Філософська антропологія. Людина як мета і найвища цінність історії.

- 1) сутність людини та її соціалізація;
- 2) сенс життя людини та людства;
- 3) свобода та відповідальність.

13. Суспільство та основні сфери його життєдіяльності:

- 1) суспільство в структурі природи; геополітика;
- 2) основні сфери життєдіяльності суспільства.

14. Суспільство як система, що саморозвивається.

- 1) джерела та рушійні сили розвитку суспільства;
- 2) проблема типології суспільства;
- 3) цінності та їх роль в житті суспільства.

8. Філософське розуміння світу. Матерія:

- 1) матерія: сутність, основні властивості.**

Усе розмаїття форм буття звичайно зводять до двох аспектів: буття матеріального та буття духовного. Сутність матеріального буття розкривається через поняття матерії та форм її існування.

Матерія – це філософська категорія, яка дана людині в відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них.

Властивості матерії: об'єктивність, абсолютність, збережуваність (нестворюваність та незнищуваність), структурність, вічність у часі та безкінечність у просторі, відображення тощо.

У світі існують лише конкретні матеріальні утворення. Матерії у чистому вигляді, у формі якоїсь «праматерії» також не існує. Сьогодні відомі кілька видів матерії – речовина, антиречовина, поле, фізичний вакуум. Розрізняють також ряд структурних рівнів її організації: мікросвіт, макросвіт і мегасвіт. Існують концепції структурування матерії на засадах складності: системи неживої природи, біологічні системи, соціально організовані системи.

2) спосіб та форми існування матерії.

Ми ніколи не спостерігали матеріальної системи, яка б не знаходилась хоча б у якомусь русі, зміні, а була б у стані абсолютного спокою. Така нерухома система не взаємодіяла б з оточуючими речами і людьми і не могла б виявити жодних своїх властивостей – тобто вона мала бути абсолютно непоміченою. Тому цілком слушним є висновок про те, що рух є абсолютним, є атрибутом матерії, є способом існування матерії. Рух - це зміна взагалі, абстракція, яка в дійсності реально не існує: матерія завжди існує в конкретних формах, внаслідок чого реальне існування мають і конкретні форми руху: механічний, фізичний, хімічний, біологічний, соціальний, який включає свідомість, рух думки.

Важливими і невід'ємними формами існування матерії є простір і час. Простір – це об'єктивна форма існування матерії, яка характеризує місцезнаходження та співіснування об'єктів. Час – це об'єктивна форма існування матерії, яка характеризує послідовність розгортання матеріальних систем, тривалість їх буття, швидкість та інтенсивність процесів.

Простір і час мають як споріднені, так і відмінні ознаки. Спільними ознаками є об'єктивність та всезагальність. Відмінності: час є одновимірним, асиметричним, вічним та незворотним. Простір є протяжним, тривимірним, симетричним, нескінченним та зворотним.

Висновок: матерія є субстанцією, яка існує в безлічі розмаїтих форм,

способом її існування є рух, вона вічна в часі, безкінечна в просторі, абсолютна. Все інше (наприклад, свідомість) є властивістю певного рівня організації матерії.

Філософські поняття: буття, субстанція, матерія, атрибут, рух, спокій, простір, час.

9. Філософське розуміння світу. Дух, свідомість:

1) свідомість як філософська проблема.

Свідомість — це вища, властива лише людині та пов'язана з мовою функція мозку, яка полягає в ідеальному, цілеспрямованому відображенні дійсності, в попередній мисленій побудові дій та передбаченні їх результатів, у розумному регулюванні та самоконтролі поведінки людини. Свідомість — це суб'єктивне відображення об'єктивного світу, це вища форма психічного відображення дійсності. В широкому смислі слова з поняттям «свідомість» ототожнюють дух, душу, ідеальне, суб'єктивне тощо. Проте свідомість — це не механічна сума елементів, а їх інтегральна складноструктурована цілісність. Свідомість також не зводиться до психіки людини, воно є вужчим порівняно з поняттям «психіка». Найперша ознака свідомості — бути ідеальною реальністю. Ідея води ні мокра, ні прохолодна, від думки про халву не стане солодко в роті, усі вони ідеальні.

З матерією свідомість споріднює реальність, факт буття. Але є багато відмінностей. Так, матерія є об'єктивною, а свідомість — суб'єктивною реальністю; матерія первинна (історично та генетично), а свідомість вторинна; матерія має зміст в самій собі, а свідомість не має власного змісту, її зміст є похідним від матерії, його складають ідеальні копії, образи реальних матеріальних подій. І, нарешті, свідомість неможливо виявити за допомогою органів чуття ні безпосередньо, ні через прилади. Мається на увазі безпосередня неспостережуваність свідомості.

До якісних особливостей свідомості можна віднести і її суб'єктивно-об'єктивний характер. Як ідеальне буття свідомість за своєю природою суб'єктивна, бо, по-перше, належить суб'єкту; по-друге, вона відображає дійсність неповно: в образи про об'єкти суб'єкт додає щось своє, суб'єктивне «бачення». Проте за змістом свідомість є об'єктивною. По-перше, тому що змістом її є об'єктивна реальність, яку вона відображає. По-друге, свідомість усіх людей, окрім власної, знаходиться ззовні і існує незалежно. По-третє,

свідомість, виявляючись у мові, у діях людей, стає доступною для інших людей. Саме такий зв'язок об'єктивності та суб'єктивності і забезпечує можливість відтворення в ідеальних образах об'єктивної дійсності. Свідомість є сферою людської духовності, яка включає в себе світ думок, світ почуттів і волю — тобто вона структурована.

3) генезис свідомості

Свідомість сучасної людини є продуктом як всесвітньої соціальної історії, так і природної передісторії. Матеріалістична філософія довела, що здатність до відчуттів виникає ще з неодоухотвореної матерії, що свідомість як атрибут матерії є результатом розвитку можливостей, що є у самій матерії; вона існує як специфічно людська, вища форма відображення матерії. Тому провідною (нерелігійною) концепцією походження людської свідомості вважається теорія відображення у сучасній її трактовці. Вона знаходить своє підтвердження у різних галузях сучасної науки — від фізики до антропосоціогенетики.

Властивістю відображення володіє вся матерія і зумовлено це універсальною взаємодією предметів і явищ. Саме відображення означає здатність матеріальних явищ, предметів у процесі взаємодії відтворювати у своїх структурах особливості інших явищ та предметів. Відображення проявляється в якісно різних формах, але всім їм притаманні загальні риси: 1) будь-який тип відображення є результатом впливу одного об'єкта на інший; 2) у об'єкті, який був підданий дії, залишається слід, який відтворює особливості структури діючого об'єкта; 3) цей слід впливає на подальше функціонування та розвиток об'єкта.

Навіть побіжний аналіз загальних рис відображення свідчить про його інформаційний характер. Інформація є об'єктивною стороною процесу відображення як властивості всієї матерії. Вона також є всезагальною. Відображення за такого його розуміння спроможне долати межі наявного буття і переходити в ненаявне, нове, тому що воно здатне активно відтворювати дійсне буття речей у формі можливостей, тенденцій розвитку інших, нових речей.

Сучасне природознавство підтвердило і інше філософське положення — про самоорганізацію всієї матерії (не тільки органічної). «Сліди» зовнішнього впливу при відображенні не є статичними, вони вступають у взаємодію уже в середині розвитку системи, що отримала їх. Це приводить до ускладнення відображення — аж до етапу духовного життя людини.

Рациональна філософія та сучасне природознавство стверджують, що, виходячи із всезагальних принципів відображення, інформації та

самоорганізації матерії, можна достатньо впевнено говорити про життя як космічний феномен, який, правда, у Всесвіті реалізується локально. Серйозним підтвердженням цього положення є відкриття так званих світових констант (їх чотири). Вони в принципі роблять логічним, закономірним потенційне виникнення життя в нескінченній матерії як результату її саморозвитку. Це положення має назву антропного принципу.

Еволюція форм відображення: 1) неорганічне відображення; 2) органічне відображення; 3) соціальне відображення. Відображення в неживій природі є найпростішим і відбувається на механічному, фізичному, хімічному рівнях. Це переважно руйнація чи якісна зміна об'єкту, що зазнав впливу, або виникає проста подоба оригіналу, його копія (відбиток, дзеркальне відображення). Найвищого рівня у неживій природі відображення набуває у хімічних (колоїдних) системах, розвиток яких і розглядають як передумову виникнення життя. Цим системам властиве звикання, захист, своєрідні хімічні аналоги пристосовницької діяльності живих істот.

По-іншому проявляється відображення у живій природі. Першою допсихічною формою відображення є подразливість. Це вибіркова фізіологічна реакція безнервового живого організму на змінні умови навколишнього середовища.

Початкову форму психічного відображення становлять відчуття, матеріальною основою яких є нервові клітини (тільки-но сформовані матерією). Саме тут вперше з'являється ідеальне у вигляді суб'єктивних образів - спочатку відчуттів, а потім - з організацією нервових клітин в систему - сприйняття та уявлень. На уявленнях закінчуються біологічні передумови людської свідомості. Основним результатом досоціальних етапів відображення стало формування людського мозку. Для появи власне людської свідомості ця умова є необхідною, але недостатньою, адже цілі та зміст людській діяльності задає не мозок як такий, а соціальний спосіб життя людини. Тому коротко розглянемо соціальне відображення.

Біологічно-фізіологічні передумови на певному етапі перестають забезпечувати виживання біологічного виду, і визначальну роль починає відігравати суспільно-історична діяльність людини, а саме трудова діяльність, праця. Саме вона викликала появу нової форми відображення — свідомості. Мислення людини спочатку було вплетене в її трудову діяльність безпосередньо, а з розвитком праці та свідомості ставало все більш опосередкованим та абстрактним.

Людська свідомість опосередкована мовою. Свідомості поза мовою не існує. Мова виступає зовнішньою матеріальною оболонкою думки, засобом пізнання, спілкування, збереження та передачі суспільного досвіду та інформації. Суть мови проявляється у її своєрідній функції – слугувати засобом спілкування та знаряддям мислення. Мова нав'язує думці деяку примусовість, спрямовуючи неповторні, емоційно забарвлені думки у визначені канали мовних форм. Але мислення головним чином детермінується своїми зв'язками з дійсністю, а мова може лише частково модифікувати форму та стиль мислення.

Філософські поняття: психіка, несвідоме, свідомість, дух, душа, ідеальне, відображення, антропний принцип, мова.

10. Філософська теорія розвитку.

1)діалектика: сутність та принципи:

Діалектика – теорія та метод філософії, що досліджує взаємозв'язки та змінність (рух) матеріального та духовного світу.

Сучасна матеріалістична концепція виходить з того, що розвиток є вічним та нескінченним процесом заміни старого новим на основі внутрішніх джерел саморозвитку матерії. Зміст діалектики послідовно охоплює такі фундаментальні поняття як зв'язок, взаємодія, рух, розвиток. Вихідним є твердження про те, що єдність та цілісність матеріального світу базується на вічних та універсальних взаємозв'язках. Тому базисною основою діалектики є принцип зв'язку.

Поняття «взаємодія» також має об'єктивний та універсальний характер і відображає процеси взаємовпливу взаємопов'язаних об'єктів, що, в свою чергу, спричиняє їх взаємну зміну тобто рух. Розвиток також є рухом, але не всякий рух є розвитком. Властивості процесу розвитку: спрямованість змін, їх незворотність, спадковість, виникнення нового. В даному розумінні розвиток також є принципом діалектики. Таким чином, діалектика є вченням про універсальні зв'язки та розвиток матеріального та духовного світу. Діалектику матеріального світу називають об'єктивною, позаяк зміна та розвиток відбуваються тут незалежно від суб'єкта. Діалектику духовного світу називають ще суб'єктивною; вона є похідною від об'єктивної і вимагає гнучкості та змінності понять свідомості — але гнучкості не довільної, а адекватної до змін матеріального світу.

2)закони та категорії діалектики.

Діалектика виділяє та досліджує зв'язки — об'єктивні, необхідні, суттєві, стійкі, внутрішні, повторювані, універсальні — тобто закономірні. Ще Гегель відкрив, а марксизм переосмислив на матеріалістичній основі три закони діалектики:

1.Закон єдності та боротьби протилежностей. Цей закон вважають ядром діалектики, позаяк саме він вказує на внутрішнє джерело саморозвитку світу, відповідаючи на питання, чому світ розвивається. Категорії закону: протилежність, суперечність, тотожність, відмінність. Вихідною умовою закону є положення про те, що всі предмети, явища, процеси є внутрішньо суперечливими, і саме ця суперечність являє собою джерело зміни об'єктів, будь-якого руху та розвитку. Суперечністю називається відношення, яке характеризується єдністю (тотожністю) протилежних сторін об'єкта і водночас постійною боротьбою між ними – аж до конфлікту, відкритої боротьби, результатом якої є розв'язання суперечності через зникнення даного об'єкта та створення нового (нової якості). Суть закону: розвиток об'єктивного матеріального світу та пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні протилежні сторони, взаємовідносини між якими (тотожність, відмінність, протилежність), з одного боку, характеризують єдине як цілісність, а з іншого — складають внутрішній імпульс його зміни та розвитку, тобто перетворення в інший об'єкт.

2.Закон взаємного переходу кількісних та якісних змін. Він описує механізм зміни об'єктів і відповідає на питання, як, яким чином відбувається розвиток. Категорії закону: якість, кількість, властивість, міра, стрибок.

Якість - це об'єктивна, цілісна, відносно стійка сукупність ознак, які визначають суть та специфіку даного об'єкта. Якість ідентична буттю об'єкта. Якість проявляється через властивості. Властивість - це спосіб виявлення певної сторони об'єкта по відношенню до інших об'єктів, з якими він вступає у взаємодію. Кількість відображає такі параметри об'єкта як величина, обсяг, вага, розміри, темп руху тощо, тобто все те, що можна виразити числом.

Вихідною умовою дії закону є специфіка якості та кількості. Категорія якості знаменує собою відносний спокій, постійність (у вигляді кінцевого об'єкта), тому розвивається вона не постійно, а дискретно, стрибкоподібно. Через категорію кількості, навпаки, проявляє себе абсолютний неперервний рух, змінність. Тому, щоб об'єкт не зник зразу після своєї появи, якість начебто надає певний простір для постійних кількісних накопичень. Але тільки до певної міри. Міра — це та межа, до якої ще можуть бути можливими кількісні накопичення

без зміни даної якості. При переході лінії міри відбувається стрибок, тобто зміна якості (об'єкта). В новому об'єкті процес повторюється. Суть закону: кількісні накопичення всередині даної якості, перевищивши міру, з необхідністю викликають якісні зміни, які, в свою чергу, приводять до нових кількісних показників всередині вже нової якості.

3.Закон заперечення заперечення. Він вказує на загальний напрям розвитку і відповідає на питання, куди розвивається світ. Категорії закону: метафізичне заперечення, діалектичне заперечення, заперечення заперечення, тріада, спіралевидність, спадковість, спрямованість.

Розвиток світу відбувається шляхом постійного переходу від старого до нового. При цьому зі «старим» можна вчинити двояко: по-перше, знищити його, перервавши таким чином перспективу подальшого розвитку об'єкта; таке заперечення називається метафізичним, воно має місце в дійсності, але не є визначальним; по-друге, «зняти» старе в новій якості (за Гегелем, термін «зняття» означає також знищення старого, але неповне, з утриманням в новому в критично переробленому вигляді всього позитивного, цінного зі старого). В цьому випадку зберігається зв'язок між новим та старим, спадковість, а також подальша перспектива розвитку об'єкта. Саме таке заперечення — діалектичне — домінує у світі.

Але процес розвитку не зупиняється на першому, діалектичному запереченні: для завершення дії закону потрібний ряд заперечень — поки процес не ввійде в стадію заперечення заперечення. Заперечення заперечення означає: 1)утримання та синтез всього позитивного з вихідного пункту та його діалектичного заперечення, коли долається їх однобічність і створюється вища цілісність; 2)повернення начебто до старого, тобто повторення вихідного пункту, але на новій, більш високій основі. Цикл дії закону завершений — заперечення заперечення є одночасно завершальною фазою в розвитку об'єкта та новим вихідним пунктом для подальшого розвитку. Суть закону: розвиток матеріального світу відбувається через поєднання циклічності та поступальності — ряд діалектичних заперечень старого завершується начебто поверненням — але на більш високій основі — до вихідного пункту.

Крім принципів та законів, теорія діалектики включає в себе категорії. Це всезагальні, універсальні форми мислення, форми узагальнення реального світу пізнанням — через відображення пізнаючою свідомістю всезагальних взаємозв'язків, властивостей та відношень між предметами об'єктивного світу та фіксації їх в термінах мови. Вони є об'єктивними за змістом, суб'єктивними за

формою і бувають парними та непарними. Основні закони діалектики формуються тільки через непарні категорії, такі як суперечність, кількість, якість, заперечення тощо. Крім них, Аристотелем відкрито шість пар категорій, які ще називають «малими законами». До них належать: загальне та одиничне, причина та наслідок, необхідність та випадковість, сутність та явище, зміст та форма, дійсність та можливість.

3) синергетика: порядок із хаосу.

Синергетика ґрунтується не тільки на уявленні про організованість та порядок, але і на уявленнях про безладдя, хаос, випадковість як співмірних першим. Як виявилось, люди живуть в нестаціонарному універсумі, де нерозривно пов'язані три поняття: випадковість, незворотність, унікальність. Діалектична ідея розвитку не нівелюється, а навіть навпаки: формується концепція глобального еволюціонізму як системи уявлень про всезагальний процес розвитку природи, самоускладнення в різноманітних його конкретно-історичних формах. Виявляється, самоорганізація властива не тільки біологічним організмам, а й всім макроскопічним тілам, елементарним часткам, всім типам фізичних взаємодій. Світ об'являється не просто існуючим, а постійно виникаючим — через послідовність деструктивних та креативних станів, в яких важливу роль відіграють не тільки необхідні, організовані, а й стохастичні, нелінійні, хаотичні, випадкові процеси. При цьому хаос не є абсолютною антитезою гармонії, а необхідним перехідним станом від одного рівня впорядкованості (де «працює» діалектика) до іншого. Причому, саме випадковість визначає можливі шляхи блукання по полю можливих шляхів розвитку. Навіть у найбільш стабільній, рівноважній, закономірно влаштованій системі існує постійна можливість непередбачуваних флуктуацій (випадкових незначних змін початкових умов), які неминуче приводять впорядковану систему до стану деструкції та безладдя. Переходячи через поріг стабільності, система потрапляє в критичний стан, вихід з якого до нової закономірності пролягає через точку біфуркації (критичне значення параметрів системи, при яких можливим стає незворотний стрибок в новий, закономірний, організований стан). Але і тут все відбувається випадково. Навіть малі флуктуації можуть привести до спонтанної організації системи, а великі можуть затухнути. Але врешті-решт, з необхідністю флуктуації все-таки виводять систему зі стану хаосу до стану закономірного розвитку. Механізм тут наступний: перед нелінійною, нестабільною системою існує спектр шляхів можливого розвитку. Ці шляхи описують ідеальні форми реально можливих утворень і зветься

аттракторами (відносно стабільний стан системи, який притягує все розмаїття її траєкторій), до яких тільки і може еволюціонувати система.

Отже, синергетика обґрунтовує думку, що, по-перше, хаос є необхідним для народження нового: хаос є конструктивним початком, джерелом, передумовою та основою процесу розвитку — причому, руйнуючи, хаос будує, а будуючи, приводить до розрухи; по-друге, саморозвиток здійснюється через несталість, альтернативність, випадковості, стохастичні процеси у відкритих складноорганізованих системах. Їх поведінка непередбачувана і зовсім не тому, що людина не має засобів простежити та прорахувати їх траєкторії, а тому, що світ так влаштований.

Філософські поняття: діалектика, закони діалектики, категорії діалектики, синергетика, флуктуація, біфуркація, аттрактор.

11.Гносеологія та методологія пізнання світу

1) сутність, структура та принципи пізнання.

Умови, механізм, принципи та форми пізнавальної діяльності людини досліджує такий розділ філософії як теорія пізнання (гносеологія). Пізнання — це сукупність процесів отримання, переробки та використання інформації про світ та саму людину.

Структура пізнання: «суб'єкт», «об'єкт» та «знання» — як результат пізнавальної взаємодії суб'єкта та об'єкта. Кінцева мета — істина. Суб'єкт пізнання — це окремий індивід, соціальна група, клас, суспільство в цілому, тобто хто здійснює активну пізнавальну діяльність. Ті конкретні явища, речі, процеси, на які безпосередньо спрямована пізнавальна активність суб'єкта, прийнято називати об'єктом пізнання. Основою будь-якого знання є пізнавальний образ. Він є єдністю протилежностей — з одного боку, він є копією об'єкта (і об'єктивним за змістом), з іншого — не є копією об'єкта, тому що: 1) він завжди належить суб'єкту, який відображає об'єкт з різною мірою адекватності; 2) дійсність відображається в ньому не лише з точки зору сущого, а й можливого.

Принципи пізнання:

1. Принцип об'єктивності стверджує: об'єкт пізнання існує поза і незалежно від суб'єкта і самого процесу пізнання. Звідси випливає методологічна вимога — речі і явища потрібно пізнавати такими, якими вони є самі по собі, і не вносити в отримані результати нічого від себе.

2. Принцип пізнаваності виступає проти позицій скептицизму та

агностицизму і стверджує, що не існує жодних принципових кордонів на шляху безкінечного руху суб'єкта до дедалі адекватнішого і вичерпнішого знання реальності.

3.Принцип відображення є першою умовою наукового розуміння феномену пізнання. Він стверджує: за своєю суттю пізнання об'єкта є процесом відображення його мозком людини, основою якого є ідеальний гносеологічний образ (а не знак, символ). На природничонауковому рівні відображувальну сутність процесу пізнання підтвердила теорія інформації.

4.Принцип визначальної ролі практики. Практика є основою, рушійною силою, метою пізнання та критерієм істинності знання.

5.Принцип діалектики, тобто визнання необхідності застосування до процесу пізнання основних принципів, законів, категорій діалектики. Він конкретизується в принципі історизму, який вимагає розглядати усі предмети та явища в їх історичному становленні, а також через призму історичних перспектив їх розвитку та зв'язку з іншими явищами дійсності.

6.Принцип творчої активності суб'єкта в пізнанні – позаяк суб'єкт відображає не тільки дійсне, а й можливе, не тільки теперішнє, а й майбутнє в теперішньому, він здатний до конструювання нових предметних реалій.

2) істина, правда, омана.

Конечною метою пізнання є досягнення істини. Класичне визначення істини дав Арістотель – це відповідність наших знань про об'єктивну дійсність самій цій дійсності. Протилежним їй поняттям є хибна думка, омана. Основна проблема теорії істини — як встановити відповідність отриманих знань реальним об'єктам, які постійно розвиваються. Коротко розглянемо основні характеристики істини: об'єктивність, абсолютність, відносність, конкретність.

Кожна істина є суб'єктивною за формою і об'єктивною за змістом. Об'єктивна істина — це такий зміст знань, який не залежить ні від окремої людини, ні від людства в цілому.

Визнання об'єктивної істини зумовлює необхідність визнання в тій чи іншій формі абсолютної істини. Абсолютна істина означає повну тотожність знання своєму об'єкту, вичерпне знання про об'єкт, яке ніколи не може бути спростованим. Теоретично таке знання є можливим. Але оскільки розвивається не тільки пізнання, а і його об'єкт — навколишній світ, то людство може тільки наближатися до абсолютної істини.

Абсолютна істина складається із суми відносних істин. Відносна істина – це таке знання, яке в принципі правильно, але неповно відображає дійсність,

тому воно повинне постійно поглиблюватись та уточнюватись у напрямку абсолютної істини. У кожній відносній істині є елемент абсолютної. Абсолютизація моменту абсолютного в наших знаннях веде до догматизму, «омертвіння» знань, а абсолютизація відносного — до релятивізму, тобто до агностицизму, фактичної відмови від пізнання.

З аналізу діалектики абсолютної і відносної істини виводиться і наступна її характеристика — конкретність. Це така ознака, за якою істинність того чи іншого твердження залежить від умов, місця та часу, а також тільки в певній визначеній теоретичній системі. Абстрактна постановка питання про істинність того чи іншого твердження призводить до невизначеного рішення. Так, на запитання взагалі: «Корисний чи шкідливий дощ?» — отримаємо відповідь — «і корисний, і шкідливий». Отже, абстрактної істини не існує, істина завжди конкретна.

У спілкуванні істину часто ототожнюють з правдою, тому важливо підкреслити специфіку кожного поняття. Правда — це знання конкретного, фактичного епізоду дійсності. Воно є неповним, оскільки перед людиною відкривається лише якийсь фрагмент, а не ціле. Це суб'єктивна інформація, яка лише претендує на достовірність, антонім слова «омана». Істина — це єдино достовірна інформація, яка абсолютно точно відображає об'єкт. Істина одна, а правда — це лише точка зору конкретної людини на яку-небудь подію або факт. Будь-яку правду можна оскаржити, істина ж не піддається сумніву.

Пошук істини, в силу її подвійної зумовленості об'єктом і суб'єктом, далеко не завжди вінчається успіхом. Історія демонструє, що протягом століть за істину приймалися помилки; помилки є небажаною, але неминучою платою за істину. Вони є постійним елементом розвитку науки. Помилка - це зміст знання суб'єкта, що не відповідає реальності об'єкта (хоча має об'єктивне джерело), але прийняте за істину.

Яким же чином ми можемо переконатися, чи правильні наші знання, чи помилкові? У кінцевому підсумку це досягається за допомогою практики. Практика різноманітна — від повсякденного життєвого досвіду до складних наукових експериментів. Вона є основою пізнання, його рушійною силою, об'єктивним критерієм істини. Якщо предмет під час його використання проявляє себе так, як передбачалося, то це означає, що наші уявлення про нього істинні. Практика історично розвивається. Тому вона виступає і як абсолютний, і як відносний критерій істини.

Філософські поняття: пізнання, суб'єкт, об'єкт пізнання, пізнавальний образ, практика, істина, правда, помилка.

12.Філософська антропологія. Людина як мета і найвища цінність історії:

1) сутність людини та її соціалізація.

Поняття людини охоплює загальнородові риси: 1)біологічна структура; 2)соціальна суть: свідомість, мова, здатність до праці та творчості. А тому прийнято говорити про біосоціальну природу людини, а точніше — **соціобіологічну**, позаяк в сутності людини переважає соціальне. Для характеристики людини як індивідуального феномена філософія використовує ряд понять. Найважливіші з них «індивід», «особистість», «індивідуальність». Поняття **«індивід»** використовується для позначення будь-якого окремо взятого представника людського роду. Це поняття виділяє передусім біологічні характеристики людини: здоров'я, фізичну красу, задатки здібностей, успадковані особливості психіки тощо. Поняття **«особистість»** містить у собі сукупність усіх соціальних ролей даної людини, всіх суспільних відносин, а також настанов суспільної моралі. Тобто людина як особистість – це суб'єкт суспільних відносин. Поняття **«індивідуальність»** визначає зміст неповторного духовного світу людини, воно акцентує увагу на тому особливому, специфічному, своєрідному, що відрізняє дану конкретну людину від інших людей. В індивідуальності ми відмічаємо її самотність та оригінальність. Вони є наслідком соціально значущих рис індивіда, які комбінуються в ньому десь несподівано та непрогнозовано, визначаючи духовну своєрідність та соціальну відмінність.

Оскільки пріоритетну роль серед характеристик людини займає особистісна, важливою є проблема **соціалізації** людини, тобто залучення її до суспільного життя. Найперше людина соціалізується через посередництво форм, вироблених соціальним досвідом попередніх поколінь (звичаї, традиції). Іншою формою є соціалізація через соціально-правові норми. Вони виникають у класовому суспільстві і на відміну від попередніх форм є завжди осмисленими і законодавчо оформленими. І, нарешті, ще одна, найбільш значуща форма соціалізації — мова як особлива інфраструктура суспільства. Як засіб комунікації мова поєднує суспільну та індивідуальну свідомість, робить людину по-справжньому соціальною;

2) сенс життя людини та людства.

Відомий французький філософ А.Камю пише в есе «Міф про Сізіфа» -- «Є

тільки одне фундаментальне питання філософії. Це питання про те, варте чи не варте життя того, щоб його прожити. Усе інше — чи має світ три виміри, чи час вічний — другорядне». Це ключове питання має й іншу трактовку: в чому **смысл (сене)** життя? Сама постановка цього питання свідчить про те, що існують сумніви в наявності такого **смыслу**. Серед багатьох підходів до вирішення цієї складної проблеми можна виділити три головних: **смысл** життя споконвічно властивий життю в його глибинних основах; **смысл** життя є поза межами життя; **смысл** життя створюється самим суб'єктом. Об'єднує всі три підходи фактична згода з думкою, що життя є безглуздом — за формулою Еклезіаста: «Все суєта та ловля вітру». Для **першого** підходу найбільш характерним є релігійне тлумачення життя. Єдине, що надає життю абсолютний **смысл**, це дієва співучасть у справах божих, бо це дає надію на вічне потойбічне життя в раю. Емпіричне життя є безглуздом. В основі **другого** підходу лежить секуляризована (тобто переведена в ранг світської) релігійна ідея — людина здатна побудувати рай на землі, бо потойбічного світу немає. Таке суспільство, побудоване на началах добра та справедливості (комунізм, досконала демократія тощо), є можливим тільки в майбутньому, але шлях до цього світлого майбутнього є прогресом, який припускає мету, а мета надає **смысл** людському життю. Теперішнє життя самостійного **смыслу** не має.

Відповідно до **третього** підходу (який поділяється сучасним філософським матеріалізмом), життя не має **смыслу**, який витікає з минулого чи майбутнього, тим більше, з потойбічного світу. У житті самому по собі взагалі немає ніякого, раз і назавжди заданого, колись і кимось визначеного **смыслу**. Тільки ми самі, свідомо чи стихійно, самими способами нашого буття надаємо йому **смысл**. Але тут виникає питання: чому ж більшість людей живе змістовним, **смыслонаповненим** життям? Відчуття **смыслонаповненості** людині надає той факт, що протягом свого індивідуального життя вона ніколи не досягає «цілей» життя родового, історичного; в цьому аспекті людина є істотою, адекватно нереалізованою. Нереалізованість, незадоволеність собою містять у собі спонукальні причини до постійної творчої діяльності, яка приводить до відчуття **смыслонаповненості** життя. Крім цього, для людини має **смысл** цінність життя самого по собі.

В цьому полягає **смысл** життя окремої особистості, який вона реалізує через суспільство, але в принципі таким же є і **смысл** життя суспільства, людства в цілому, який вони реалізують в історично неоднозначних формах. Міра єдності особистого та суспільного, неоднакова на різних етапах історії, і визначає

цінність людського життя;

3)свобода та відповідальність.

Свобода особистості в різних її проявах є сьогодні найважливішою цінністю цивілізованого людства. Свобода – це здатність людини до активної творчої діяльності відповідно до своїх бажань, намірів та цінностей.

Ядро свободи – це вибір, причому суспільство своїми нормами і обмеженнями визначає діапазон вибору. Цей діапазон залежить також від умов реалізації свободи, що склалися, форм суспільної діяльності, рівня розвитку суспільства і місця людини в суспільній системі.

Безмежної, абсолютної свободи бути не може (це сваволя). Свобода завжди відносна. Людина є членом суспільства і зобов'язана рахуватися з його закономірностями, перш за все тому, що повна свобода однієї людини означала б свавілля відносно іншої.

За свій вибір людина повинна нести відповідальність. Відповідальність формується у людини як діалектична єдність внутрішніх і зовнішніх вимог. Їх регулятором найперше виступають совість та громадська думка. А тому поняття свободи часто зводиться до усвідомленої необхідності та до необхідності вибору.

Свобода волі людини має два виміри — негативний та позитивний. Негативний вимір свободи полягає в тому, що людина завжди може сказати «ні» будь-кому з будь-якої причини і навіть невмотивовано,-- тільки тому, що має на це право. Позитивний вимір свободи волі людини передбачає осмисленість її дій та відповідальність за них. А тому вона може не тільки відмовитись від чогось, вона може вільно спрямовувати свої дії на досягнення якоїсь позитивної якості.

Важливим є питання про характер і зміст законів суспільного розвитку. Позаяк суспільне життя має дуже складний, динамічний і необоротний характер, деякі філософи взагалі заперечують існування об'єктивних законів історичного розвитку і тим самим відмовляються від раціонального керування суспільними процесами і передбачення їх перспектив. Філософський матеріалізм вважає, що історичні закони існують і мають об'єктивний характер – хоча суттєво відрізняються від законів природи. Закони природи, як правило, є однозначними, динамічними; закони суспільства є статистичними, багатозначними, мають історичний характер і суб'єктивну складову. Проте їх дія в кінці кінців є такою ж невідворотною, як і дія законів природи.

Філософські поняття: людина, індивід, особистість, індивідуальність,

соціалізація, сенс життя, свобода, відповідальність.

13. Суспільство та основні сфери його життєдіяльності:

1) суспільство в структурі природи; геополітика.

Поняття «природа» в науковій літературі уживається в двох значеннях. У широкому розумінні слово природа охоплює і суспільство, і навколишній світ у всій багатоманітності своїх проявів, тобто є синонімом Всесвіту. У вузькому розумінні природа — це частина світу, яка, умовно кажучи, протистоїть суспільству і взаємодіє з ним, це природне середовище, в якому живе суспільство. Саме під цим кутом зору в даному питанні потрібно розглядати проблему взаємодії суспільства та природи.

Деякі мислителі (Демокріт, Ш.Монтеск'є), ігноруючи цей факт, розробили теорію географічного детермінізму, за якою «влада клімату є сильнішою за всі інші влади». Проте навколишня природа завжди впливала на суспільний прогрес не прямо і безпосередньо, а опосередковано, непрямо.

Геополітика — наука, яка розглядає вплив географічних чинників на внутрішню й особливо зовнішню політику держав і націй. Розрізняють традиційну геополітику, нову геополітику (геоекономіку) і новітню геополітику (геофілософію). Традиційна геополітика є «географічним розумом» держави; акцентує увагу на військово-політичній могутності держави і домінуючій ролі географічних чинників у захопленні чужих територій. Новітня геополітика (геофілософія), в якій домінує сила духу над військовою і економічною потужністю, сприяє подоланню традиційного географічного та економічного детермінізму завдяки розширенню базисних факторів, що визначають поведінку держав у міжнародних відносинах.

2) основні сфери життєдіяльності суспільства.

Визначальною сферою суспільного життя філософський матеріалізм та раціональна філософія вважають матеріальну сферу або суспільне буття. Тобто: аналіз треба починати не з того, що думає про себе людина, епоха, а з аналізу матеріальних основ людей цієї епохи. Вивчення їх закономірностей та суперечностей і дає ключ до розуміння всіх форм суспільної свідомості. Ідеї, погляди, установки змінюються (рано чи пізно) вслід за змінами суспільного буття — тобто саме умови матеріальної життєдіяльності людей є визначальними і кінцевими причинами появи чи зникнення тих чи інших думок, а думки в такому разі є ідеальним відображенням матеріального життя суспільства. Окрім того, нічого з нічого не виникає. Без виробництва та забезпечення людей

матеріальними продуктами вони б просто не мали фізичної можливості продукувати думки, ідеї (в тому числі ідею про первинність духовного начала в суспільстві).

-матеріальна сфера активно взаємодіє з усіма іншими сферами суспільного життя, виставляючи на перший план на проміжних етапах історії то одну, то іншу, але в якості початкової ланки та в кінцевому підсумку провідна роль незмінно залишається за матеріальною сферою, ядром якої є матеріальне виробництво. Фіксують взаємовідношення матеріальної та духовної сфер суспільного життя категорії «суспільне буття» та «суспільна свідомість». В філософському матеріалізмі діє принцип: «Не свідомість визначає буття, а навпаки, суспільне буття визначає суспільну свідомість» (хоча вона відносно самостійна, має внутрішню логіку розвитку і може виявляти активний зворотний вплив на суспільне буття);

-соціальна сфера або суспільні відносини – це відносини між людьми, які встановлюються в процесі їх сумісної практичної та духовної діяльності. Основою для формування суспільних відносин є індивідні відносини, проте суспільні відносини мають свою специфіку. Індивідне на рівні суспільності поступово втрачається і суспільні відносини набувають щодо індивіда відчуженої, об'єктивованої сили. Вони є складовими всіх сфер функціонування суспільства, в них індивід виступає як суб'єкт відносин, як функціонер у сфері економіки, політики тощо (робітник, інженер, вчений, політик тощо);

-політична сфера. Політика означає прагнення до участі у владі або до виявлення впливу на розподіл влади між державами або всередині держави – між групами людей, наділених владою. Політика пронизує всі сфери суспільного життя. Ядром політики є політична влада. Ознакою політичної влади є наявність особливої групи, яка професійно зайнята управлінням. В більш широкому розумінні монополію на владу має політична система. Стрижневим елементом політичної системи є держава. Держава – це такий суспільний механізм, який покликаний захищати інтереси людей певної території і регулювати за допомогою правових норм взаємовідносини між ними, використовуючи при необхідності спеціальні норми примусу.

Громадянське суспільство – це сукупність суспільних відносин політичних та соціальних інститутів поза межами держави. Громадянське суспільство становить основу людської цивілізації, а його головними суб'єктами є окремі громадяни з притаманними їм потребами, інтересами та цінностями. Високорозвинутість громадянського суспільства є однією з умов стабільності

демократичного режиму.

Умови для життєдіяльності індивідів громадянського суспільства створює правова держава. У правовій державі вищим авторитетом є закон. Його дотримання святе, а покарання за зневажання ним – невідворотне. Інакше неминучим є правовий нігілізм, свавілля влади або невідповідних суспільних структур. В умовах правової держави громадянські права людей реалізуються на рівні міжнародно-визнаних норм;

-духовна сфера. Свідомість, мислення, почуття, переживання, емоції тощо є компонентами цілісного, притаманного лише людині способу буття в світі – духовного життя. Духовне життя проходить на індивідуальному, суспільному та загальнолюдському рівнях, зберігаючи наскрізні знання, цінності та норми.

Багатогранність духовного життя суспільства включає в себе такі складові: духовне виробництво, духовну культуру та суспільну свідомість – яку і розглянемо більш детально.

Суспільна свідомість є сукупністю ідеальних форм (понять, суджень, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відтворюють суспільне буття. Вона має складну структуру. В пізнанні виділяють а)**емпіричний та теоретичний** рівні суспільної свідомості; ціннісно-регулятивна сфера дійсності представлена такими рівнями як б)**соціальна психологія і ідеологія**.

На сьогодні ідеологія як регулятор суспільних відносин виходить на перше місце по значимості. Вона прагне в систематизованій і обґрунтованій формі представити часткові інтереси певного класу чи соціальної групи як спільні, загальнолюдські, намагається їх виправдати. Ідеологія служить і суспільству в цілому, оскільки консолідує, організовує соціальні сили, стимулює і спрямовує активність членів суспільства. В будь-якому суспільстві існують і позаідеологічні культурні зразки і цінності, які регулюють соціальні стосунки. Але в разі слабкості соціуму ці засоби не спрацьовують, і виникає необхідність у певного роду штучному способі орієнтації суспільства. Саме в таких державах коріниться можливість гіпертрофії, абсолютизації ідеології, яка перетворюється в своєрідний аварійний механізм захисту цілісності держави (але інколи і правлячої верхівки) — в державну ідеологію. Держава з достатньо сформованою правовою системою не потребує класової ідеології, бо тут править вже не клас, а масовий суб'єкт. Саме в правовій державі виникає явище масової ідеології. Вона спрямована на продукування ідей, значень та символів, що надають населенню певний сенс існування саме в цьому суспільстві.

Крім рівнів, виділяють також **форми** суспільної свідомості: політика,

право, мораль, естетика, наука, філософія, релігія.

Філософські поняття: природа, суспільство, держава, політика, геополітика, суспільна свідомість, ідеологія, свобода, відповідальність, закон.

Тема 14. Суспільство як система, що саморозвивається.

1) Джерела та рушійні сили розвитку суспільства.

Саморозвиток суспільства означає лише ті зміни, які є результатом розгортання власних можливостей. А це означає, що джерело розвитку суспільства знаходиться в самій системі суспільства і є причиною його самопородження. Соціальна філософія прийшла до висновку, що основним джерелом розвитку суспільства виступають суспільні суперечності. Пріоритетну роль серед них відіграють суперечності власності (економічна сфера) — саме вони визначають всі інші суспільні суперечності, а їх розв'язання — основне джерело розвитку і в інших сферах: соціальній, політичній та духовній. Такий соціальний процес триває від первісного до сучасного цивілізованого суспільства.

Під рушійними силами, насамперед, розуміється діяльність людей з їх спонукальними мотивами — потребами та інтересами. Залежність безпосередньої життєдіяльності людини від соціальних умов життя виражається саме в інтересі. Зміст інтересу визначається тим, в якій мірі соціальні умови життя забезпечують потреби людини. Якщо суспільний лад задовольняє потреби, в інтересах людини його зміцнювати і навпаки. Інтерес існує об'єктивно, незалежно від того, усвідомлений він чи ні. Усвідомлення інтересу перетворює його на головну рушійну силу діяльності людей.

Інтереси, потреби, мотиви та ін. існують не самі по собі, а як «переплавлені» в духовне життя кожної особистості. Тому в питанні про детермінанти суспільного розвитку необхідно включити питання про суб'єкти суспільного розвитку, одним з яких і є особистість. Проте неправомірно було б зводити це поняття до індивідуальності. Суб'єктом (тільки вже не індивідуальним, а соціальним) може бути і група, якщо вона являє собою деяку цілісність, яка базується на спільних інтересах. Таким чином, може бути декілька соціальних суб'єктів — від народу до людства.

2) Проблема типології суспільства

Сучасна філософія не виробила єдиного підходу до питання про

періодизацію суспільства. Навіть в навчальній філософській літературі ми зустрічаємо два пануючі підходи до цього питання: 1) стадійно-формаційний; 2) цивілізаційний. Стадійно-формаційний має дві основні гілки — формаційну (К Маркс, Ф.Енгельс) та ліберально-модернізаційну (В.Ростоу, Д.Белл).

За Марксом, існують такі типи формацій: первісно-общинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична та комуністична зі своєю нижчою фазою — соціалізмом.

В.Ростоу поділяє історію розвитку людства на п'ять стадій економічного зростання (оперуючи показниками рівня розвитку промисловості, науки, техніки, накопичення, національного доходу): традиційне суспільство (ця стадія триває до кінця феодалізму); період передумов або перехідне суспільство (перехід до домонополістичної фази розвитку капіталізму); період злету (розвиток суспільства від домонополістичної до монополістичної фази капіталізму); період зрілості (індустріальне суспільство); ера високого масового споживання (суспільство англо-американського типу).

Соціальний простір цивілізаційного підходу (О.Шпенглер, А.Тойнбі) не є єдиним, а розпадається на взаємоізолювані частини — по кількості цивілізацій (цивілізація — це рівень, ступінь соціального розвитку певної соціальної системи, в якій необхідно взаємодіють сучасна культура з залишковою, меморіальною, яка складається зі «зліпків» минулої соціальної системи). Всі ці частини в принципі побудовані однаково і мають колову структуру — народження-зростання-розквіт-надлом-занепад.

3) Цінності та їх роль в житті суспільства.

Цінності в житті суспільства виступають соціально-значимими орієнтирами діяльності суб'єктів. Людину цікавить не просто істина про об'єкт сама по собі, а знання про об'єкт для задоволення її потреб. Тому Г. Ріккерт протиставляє світ культури як сферу панування цінностей світові природи, де панують закони. Закони свідчать про те, що є і неминуче мусить бути, цінності — про те, що повинно бути. Філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності та про структуру ціннісного світу має назву «Аксіологія».

Необхідність ціннісного типу світорозуміння зумовлена суспільним способом життя людини, існуванням суспільних потреб. Завдяки соціальним потребам людина в своїй життєдіяльності могла керуватися образом належного, потрібного, але ще наявно не існуючого співвідношення речей. Цінності допомагали людині будувати соціально привабливий світ можливої дійсності, підносячи її над буденністю. Отже, вони хоч і виростили з реальних соціальних

потреб, поступово набували ідеалізованих рис. Цим і пояснюється їхня складна, двоїста суб'єкт-об'єктна природа.

Цінність (життєвий сенс) є основою вибору суб'єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності, що відповідають на питання: «В ім'я чого здійснюється дана діяльність?». Процедура вибору на основі цінності називається оцінкою (оцінку ще називають кількісною характеристикою цінності). Результат вибору суб'єкта постає як благо для даного суб'єкта (під благом розуміють підсумкову цінність як єдність краси, добра і міри). Спрямованість суб'єкта і його діяльності на певну цінність називається ціннісною орієнтацією.

Основна форма, в якій функціонують цінності — ідеал. Ідеал є гранично вираженою цінністю, він є завжди мисленим запереченням існуючого недосконалого етапу дійсності. Особливістю ідеалу є його нездійсненність, принципова недосяжність. Найяскравіше в ідеалі виражена його закличність, наказовість; він виступає цементуючим началом життя, його організуючою силою, що перетворює буття людей в структурно цілеспрямований процес.

Підручники, навчальні посібники та довідкові видання до всього курсу

1. Губернський Л.В. Філософія: Базовий підручник для студентів вузів. – К.: Фоліо, 2018.
2. Данильян О.Г., Дзьобан О.П. Філософія: Підручник. – Х.: «Право», 2018.
3. Енциклопедія постмодернізму. Пер с англ. Київ: "Основи", 2003.
4. Киричок О.Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010.
5. Кралюк П.М. Історія філософії України: Підручник. – К.: КНТ, 2018.
6. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. // В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. - К.: Книга, 2005.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: монографія / В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. - 3-тє вид. - Київ: Знання, 2018.
8. Кривуля О. М. Філософія: Навчальний посібник. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010.
9. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. – К.: Альма-матер, 2009.

10. Стежко З.В., Стежко Г.П. та ін. Філософія в короткому викладі. Кропивницький: Вид. 2-е, доп., 2020.
11. Стежко З.В. «Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз) // «Anthropological Measurements of Philosophical Research» – Дніпро, 2018, №13. – С. 65-78. – *Web of Science*.
12. Філософія, логіка, філософія освіти: Кредитно-модульний курс. – К.: Вид. ЦНТ, 2014.
13. Філософія. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів усіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня. – Укладачі: О. М. Кузь, Ю. І. Потоцька та ін. – Харків ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017.
14. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014.
15. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002.
16. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Вид-во "Оріон" при УКСП "Кобза", 1992. <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm>
17. Pecorino, P. A. An Introduction to Philosophy. An online Textbook [Electronic resource] / P. A. Pecorino. – CUNY: Queens borough Community College, 2014. – Mode of access: http://www.qcc.cuny.edu/SocialSciences/pecorino/INTRO_TEXT/CONTENTS.htm.

Інформаційні ресурси

18. Сайт Українського філософського фонду <http://www.philosophy.ua>
19. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка <http://www.philsci.univ.kiev.ua/UKR/index.html>
20. Сайт Української асоціації релігієзнавців <http://religstudies.org.ua/main.php>